

KERESZTÉNY MAGVETŐ

AZ UNITÁRIUS IRODALMI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

SZERKESZTI:
VÁRI ALBERT

TARTALOM:

	Lap
Kövendi Dr. Váradi Aurél	105
<i>Dr. Varga Béla</i> : Unitarizmus és individuálizmus	119
<i>Dr. Gál Kelemen</i> : Brassai nyelvtudományi munkássága	128
Irodalom	151
Különfélék	153

LXIII. ÉVF.

1931. MÁJUS—JUNIUS

3. FÜZET

KERESZTÉNY MAGVETŐ

megjelenik minden két hónapban egyszer, legkevesebb
3 iv tartalommal.

FŐMUNKATÁRSÁK:

BENCZÉDI PÁL, KAUNTNÉ ENGEL ELLA, KELEMEN
LAJOS, KERESZTESI DÉNES, KOVÁCS LAJOS,
LŐFI ÖDÖN, PÉTER LAJOS ÉS
DR. VARGA BÉLA.

A KERESZTÉNY MAGVETŐ a szabadelvű kereszténység szolgálatában áll. Célja: a tiszta keresztény theizmus magasztos eszméit a jelen kor különböző gondolatáramlatai közt fenntartani s emellett szolgálni azoknak az érdekeknek is, melyek az egyház s különösen az unitárius és más szabadelvű egyházak életére történelmi vagy gyakorlati szempontból vonatkoznak.

Evégre közöl hittani, bölcséleti és történelmi tanulmányokat, értekezéseket, szépirodalmi munkákat s másnemű dolgozatokat s azonkívül az oktatás- és nevelésügynek is tért szentel; az egyházi és oktatásügyi nevezetesebb mozgalmakat figyelemmel kíséri.

A lap szellemi részét illető minden közlemény Vári Albert tanár címére küldendő. (Cluj-Kolozsvár, Unitárius Kollégium.)

Előfizetési ára egész évre: 300 lej. Pártoló-díj egész évre: 350 lej, mely összeg Hadházy Sándor egyházi pénztárnok, az U. I. T. pénztárnoka címére küldendő (Cluj-Kolozsvár, Unitárius Kollégium). Az Unitárius Irodalmi Társaság régi alapító tagjai 250 leiért kapják a folyóiratot. Új alapítóknak, akik 4000 leit fizetnek, díjmentesen küldjük.

Kövendi Dr. Váradi Aurél.

(1868—1931.)

Kövendi dr. Váradi Aurél, ügyvéd, a Magyar Unitárius Egyház Fő- és Képviselő Tanácsának rendes tagja, a kolozsvári Unitárius Kollégium: Teológiai Akadémia, főgimnázium és elemi iskola felügyelő gondnoka, az unitárius egyházközség kebl- és jogtanácsosa, az egyház jogügyi bizottságának elnöke, az egyház fegyelmi bíróságának, az Unitárius Irodalmi Társaságnak, a Dávid Ferenc-Egylet választmányának rendes tagja stb. folyó évi május hó 9-én reggel hosszas szenvedés után 62 éves korában jobblétre szenderült. Temetése Kolozsvár társadalmának szokatlanul nagy részvéte mellett, az Unitárius Kollégium előcsarnokából május 11-én történt. Koporsójánál az alábbi gyászbeszédek hangzottak el:

Dr. Boros György unitárius püspök az egyházi szertartás keretében ezeket mondta:

Tudománynak és bölcseségnek, jognak és igazságnak, szeretetnek és megbocsátásnak muzsái: jöjjetek, ihlessétek eleven színnel ajakát annak, kinek e koporsó mellett szólania kell!

Jöjjetek, legyetek tanuim, hogy dr. Váradi Aurél, szép, de igen korán lezárult élete, bizonyosság amellet, hogy az ő lelke az ismeretnek és a tudásnak, az igazságérzetnek és a tisztalátásnak akkora bövségét ölelte magába, mint amekkora szeretet, humanizmus, bizalom és jó érzés volt szívében.

Tanum az a szent ház, amely nyugatról a muzsák régi hajlékára veti tekintetét, hol drága halottunk lelkébe szivta a tudás mérhetlen mennyiségét és ez az új, hol mindig pazar bövséggel szórta tanítását és bölcs tanácsait, hogy azután a szent templomban az imádság ihletével és az evangélium drága gyöngyeivel tele szivja lelkét.

Bizonyosság egész élete arról, hogy előtte a modernizmusnak a politikában, meg a társadalomtudományban csak addig volt létjogosultsága, míg az a multon épült s az emlékezeten.

A Váradi Aurél élete kiáltó tanuság amellelt, hogy a jognak és igazságnak csak akkor van aranyértéke, ha az evangéliumi szeretet lelkétől van átítatva.

Az ő élete biztató valóság amellelt, hogy a mély hit és a tiszta erkölcs égisze alatt végzett munka — ha földi vagyont biztosítani nem is tudna, — becsületet, megbecsülést, köztiszteletet és olyan elismerés koszoruját övezi homlokára, nevére és emlékére, melyet a rozsda és a moly meg nem emészt soha.

Bár fáj, mélyen, őszintén és igazán fáj a szegény magyar nemzetnek s az ennél még szegényebb unitárius egyháznak, fáj ennek a reményre épített szép intézetnek, nekünk hittestvéreknek, barátoknak és ismerősöknek, hogy el kell bocsátanunk őt, de tudjuk és akarjuk, hisszük és hirdetjük. hogy az ő gyönyörűen gondolkozó lelke, az ő okos és bölcsen megfontolt szavai, azok a jogi alkotások, melyekbe lelkét lehelte, az ő élettörténete, bele van illesztődve, benne marad egyházunkban és iskoláinkban, közéletünkben, igazságérzésünkben, hitünkben és mindenben, amit igazán miénknek mondhatunk.

Dr. Váradi Aurél az igazi unitárius ősz tipusa volt hitében, életében, jóságában és a jövőben bizó reménységében.

Nehéz elfojtanunk könnyeinket, midőn arra a testvéri és arra a, mondhatnám, atyai szeretetre gondolunk, amellelt ő árván és özvegyen maradt édes nővérét és annak két fiát gondozta, ápolta. Alig lehet mélyebben érző szülői szívet képzelni az övénel. Meny nyire szerette volna, hogy meglett embereknek lássa azokat a fiukat, akik most már atyai gondozás nélkül maradnak a bizonytalanságnak ebben a szomorú világában. Utolsó gondolata is ő reájuk irányult. De talán az emberek jósága és a mindeneket átölelő isteni Gondviselés velük marad és remélnünk lehet, hogy drága halottunk szive ebben a reménységben megnyugodva pihen.

Még csak arra kell forditnunk figyelmünket, s ha szabadna panaszkodva emlegetni, hogy miért kellett neki többet akarni, miért kellett más helyett is mindent elvégezni, mert ha kegyetlen betegsége kezdetén bevárta volna a gyógyulást, most nem kellene könnyünkkel áztatni koporsóját.

A munkás kéz lehanyatlott, a gondolkozó elme lecsendesült,

de mi még sem veszítjük el őt, mert nagy lelke velünk és közöttünk marad. Emlékét mély szeretettel ápolni fogjuk.

Imádkozzunk!

Jó Istenünk, aki megajándékozta minket elhunyt barátunk, vezetőnk és hittestvérünk drága életével, nagy lelkével és nemes érzésű szívével, könnyünkkel áztatjuk koporsóját, mert enyhíteni akarjuk szívünk fájdalmát, veszteségünk súlyos terhét. Nagy a mi bánatunk, mert nincs többé velünk Ő, akire soha sem lehetett nagyobb szüksége egyházunknak, iskolánknak, közéletünknek és igazságot kereső szükségünknek. Hol van az a tiszta elme, az a munkáskéz, mely magát megtagadva, minden feltétel, legkisebb zúgólódás nélkül oda jött, ahol segíteni, dolgozni kellett.

Bizony példányképpül adta Őt nekünk égi Atyánk a hit védelmében, az eltiport jog keresésében és a soha sem lankadó reménységben. Te Isten, tökéletes vagy a jóságban és szeretetben, de elhunyt kedves testvérünk ezekben méltó igyekezett lenni Tehozzád, mint hűséges követője Jézusnak. A Te lelked ihlette lelkét és boldoggá tette abban a hitben, melyet őseitől örökölt s melynek védelmére mindig készen állott nagy tudásával és a jövőben bizó lankadatlan reménységével.

Kérünk édes Atyánk, vedd el szívünkről a fájdalom keserveit, enyhítsd meg bánatos gondolatainkat és biztass, hogy gondot viselsz a Benned bizókra s szent egyházadra és hozzá hasonló lelkes és hűséges munkást állítasz helyére.

Fájó szívvel gondolunk árván maradt családjára és esedkelve kérünk, a jó testvérnek add vissza egészségét, a gyám nélkül maradt gyermekeket tápláld hozzájuk illő eledellel. Ajándékozd meg kiszenvedett testét békés pihenéssel az édes anyai földben, melyért egész életében oly forrón dobogott szive. Minket vigasztalj azzal a tudattal, hogy az igazak emléke örökre áldott. Jézus nevében kérünk hallgass meg. *Amen.*

Dr. Ferencz József a Magyar Unitárius Egyház és a Képviselő Tanács nevében ezeket mondotta:

Gyászoló Testvérek!

Én úgy érzem, hogy egy fenséges tragédia utolsó jelenete fejeződött be, midőn a koporsó fedele lezárult feletted Váradi Aurél. Az erdélyi sors egy szomorú, de nemes szimboluma e néma koporsó — gyászoló gyülekezet.

Megáldva a szellemiség és erkölcsiség minden kincseivel, fel-

vértelve a legnagyobb tudással, puritán becsületességgel, nemesen érző szívvvel, izzó lélekkel és fájának jövőjébe vetett rendithetetlen hittel, hivatott lett volna, hogy fájának vezére legyen és ime itt az erdélyi földön a mindennapi élet küzdelmeiben őrlődtek meg ez a nemes élet, ezek a drága kincsek.

De ez az élet így is becses és értékes volt nekünk, mert Váradi Aurél az élet mindennapi küzdelmeiben is tudott ideális lenni, tudott ideális célokért, eszmékért küzdeni, lelkesedni és így élete becses lesz a jövőben is, mint örök időkre nemes példányképe a klasszikus és nemes polgáréletnek.

És az ő tragédiája még abban is beteljesedett, hogy a szive ölte meg Öt, az a szív, mely egy életen át mindenkit szeretettel vett körül, senkinek nem ártott és csak szépről, nemesről tudott álmodozni.

A Magyar Unitárius Egyház és annak Képviselő Tanácsa nevében veszek Tőled búcsút Váradi Aurél, amelyhez Te annyi nemes szeretettel ragaszkodtál és amelynek küzdelmeiben Te olyan meleg szívvvel és izzó lélekkel vettél részt. Te már boldog vagy, Tégedet már nem bántanak a földi élet gondjai és küzdelmei, csak mi lettünk árvaibb és szegényebbek Veled. Pihenj csendesen, álmodjál a Te küzdelmeid, vágyaid, reményeid és eszméid megvalósulásáról. Velünk pedig maradjon a Te nemes szellemed és izzó lelked. Isten Veled!

Gálfi Zsigmond a kolozsvári unitárius kollégium, annak előljárósága, tanári kara és tanuló ifjúsága nevében mondotta:

Megilletődve és a lesújtó veszteség fájdalmas érzésével állok meg e koporsó mellett, amidőn a Kolozsvári Unitárius Kollégium: annak Előljárósága, tanári kara és tanuló ifjúsága nevében örök búcsút veszek dr. Váradi Auréltól, kollégiumunk felügyelő gondnokától.

Az a 7 év, amelyet felügyelő gondnoki felelősséggel teljes tisztségében eltöltött, a kollégium történetének ahhoz a korszakához tartozik, amelynek haladási irányát a létért való küzdelem, töprengések, vívódások, kimerülések és újrakezdések határozzák meg. Ilyen időkből van igazán szükség becsületes, önzetlen és mindenekfelett *jóindulatú* vezetőkre, irányítókra, akik elvi magaslaton állva, egyéni érdeket, magánügyet félretéve, lelküknek teljességével, egész lényükkel beleolvadnak egy általános nagy, *faji, való-lási és kultúrális érdekközösségbe*.

Egy ilyen teljes beolvadás volt a közélet egységeinek munka-mezején dr. Váradi Aurél egész férfikora úgyannyira, hogy szorosan vett magánéletről nála aligha beszélhetünk.

Sokoldalú közéleti munkavállalása, tevékenysége miatt — külső látszat szerint — talán nem is tudott a kollégium életének minden megnyilvánulásából magának olyan részt követelni, amelyet kötelességtudó lelke óhajtott volna, de boldog volt, amidőn — időt szakítva — iskolalátogatások, évvégi vizsgálatok alkalmával az ifjúság között lehetett, évnnyitó és évváró ünnepélyeken hozzá beszélhetett.

Oh, én tudom, hogy amidőn közügyek intézésében gondterhelt arccal járt-kelt, azoknak a gondoknak egy része e kollégiumhoz kapcsolódott. Én bizonyosságot tehetek róla, hogy véletlen, futólagos találkozásaink alkalmával is az első szavai mindig ezek voltak: „Mi ujság a kollégiumban?” És a „Semmi különös“ válaszra aggódó lelke mindig ezekkel a szavakkal nyugodott meg: „Hála Istennek“.

Ezt kérdezte utolsó találkozásunk alkalmával is, amidőn haláltokozó betegsége már ágyba döntötte és lelkeimmel úgy hallom, mintha e néma koporsóból e szomorú alkalommal is a megszkott kérdés szállana felém: „Mi ujság a kollégiumban?”

A kérdés a régi, a felelet rá új és fájdalmas: „gyászba bo-rult a mi lelkünk, Curator uram, mert eltávozik közülünk örökre egy igénytelen szerénységű, önzetlen becsületességű, humánus gondolkodású, a kötelességteljesítés mezejéről kidölt munkás; itt hagyja kollégiummunkát egy darab nemes konzervativizmusú, patinás mult“. De csak az távozik el, ami földi, mert a koporsó szűk börtöne nem foszthat meg bennünket mindentől: lelkének ezerszinű ére-nyekben gazdag vetületét szivünkbe zárjuk példaadásul, buzdításul.

Nemes lelkű Curator urunk csendes pihenést, jó éjszakát!

Vári Albert, a Dávid Ferenc-Egylet és az Unitárius Irodalmi Társaság nevében ezeket mondotta:

A Dávid Ferenc-Egylet és az Unitárius Irodalmi Társaság hála-köszönetét hoztam koporsódra, Istenben boldogult kedves test-vérünk! Bár távozóban vagy mi közülünk, de jellegzetes egyéni-ségeddel, mindig csak a szépet, jót és az igazat kereső és munkáló lelkeddel olyan emléket állítottál magadnak itt ezen a földön, hogy azt egyhamar nem fogja ledönteni az idő hatalma. Te nem azok közül az emberek közül való voltál, akik csak a jelen-

nek és maguknak élnek. Bár bőven kivetted részedet, a jelen küzdelmei, bajai, kötelességei és feladatai intézéséből, de mégis lelked mintha szebb tájakon, tisztább és üdítőbb magaslatokon járt volna. A te országod nem ebből a világból való volt. Téged életedben két géniusz vezetett: az emlékezés és a remény. A multba vitt a legtöbbször az emlékezés. Csodáltuk mindig azt az emberfeletti emlékező tehetséget, amellyel olyan biztosan jártad be a multnak apró és mások által elfelejtett zúgait s emlékezésed fátylánál olyan fényesen bevilágítottad azokat a kicsiny jelenségeket, amelyek — mint egy csepp a tengert — úgy tükrözték vissza egy egész kornak a jellegét. Ismerted multunkat, rajongtál irodalmunkért, de a lezajlott 50 esztendőnek egész történelme élt a te lelkedben s annak most kedves és vidám, majd borús és bús eseményei életre keltek tollad varázshatalmára. Így vittél vissza minket is az emlékezet szárnyain a jelen gyötrő megpróbáltatásaiból a mult derős és verőfényes napjaiba s így oszlattad el a mi lelkünkben is a jelen felhőit a multból reánk vetődő fénysugárral.

Ha aztán a mult sem adott volna elég megnyugvást gyötrődő lelkednek, akkor a reménység szárnyain a jövőndöbe szállottál. Eszményekért rajongó és eszményekben élő lelked egy káprázatos szép világot rajzolt, amely sokkal dicsőbb és magaszobabb, mint ez a porral, sárral, bűnnel és emberi gyarlóságokkal megfertőzött föld, ahol az erős elnyomja a gyöngét, az önzés gúnyt űz a szeretetből, a bűn elhomályosítja az erényt, a képmutatás lábbal tapossa a becsületet. Nem, ez nem a te világod volt! Te egy szebb és dicsőbb világot láttál magad előtt, amelyben az emberek a törvény szerint élnek, de cselekedeteiket nem a betű, nem a paragrafusok rideg parancsa, hanem egy felsőbb erkölcsi törvény kormányozza. A te országod abban a világban volt, amelyben legfőbb törvény a szeretet, amely nem csupán a maga hasznát, hanem inkább a másét nézi. Ezt a szép országot szolgáltad szóval, irással, tettekkel s mig másoknak éltél, addig magadról teljesen megfeledkeztél.

Mig közöttünk voltál, addig is lelked magasabb tájakon járt. Hisszük, hogy a gyenge test börtönéből megszabadult, nemes és tiszta lelked megtalálja amaz igaz bíró előtt azt a jutalmat, amellyel mi adósok maradtunk. Isten veled!

Dr. Al. Dragomir az ügyvédi kamara nevében mondotta:
Szomorodott szívü hallgatóság! A kolozsvári ügyvédi kamara

kegyeletes szavaimmal óhajt kifejezést adni mélységes fájdmának Dr. Váradi Aurél halála fölött, ki a munkának, vallásosságnak és odaadó szeretetnek apostola volt.

Olyan élet zárult itt le, mely a régi ideális gondolkodású nemzedékek nyomdokin járt, olyan nemzedéknek, melynek emlékét hálás kegyelettel őrizzuk a kultúra és közélet terén kifejtett erőfeszítéseieért és intézményeieért.

Élénk szemeinek lobogó tüze, mozdulatainak spontán és határozott volta olyan ember benyomását tette, aki türelmetlenül hatol át az akadályokon, melyeket a mindennapi élet az igaz ember útjába gördít.

Lobogó fákyaként testesült meg ennek az egész embernek a lényében a meggyőződésében való hit. Csodálatos emlékezőtehetséggel párosult éles elméje könnyűszerrel megfogott és meggyőzött mindenkit, aki hallgatta.

Ahogy mondanivalóit szavakba öntötte vagy írásba foglalta, abból mindig egy kivételes arányú s költői inspirációtól hevített talentum tükröződött ki.

Nem kereste a szónoki mesterfogásokat, mert egész lénye a szerénység volt, mégis szenvedély izzott a szavaiban, mozdulatai energikusakká váltak, mikor hite és meggyőződése akadályokba ütköztek. A meggyőzések embere volt, amit igaznak hitt, azon egész lélekkel csüggött, egész megjelenése, a régi ideális világ jellegét hordta magán.

Áldozatra kész lelke a Bibliából tanulta a szeretetet s a mások fájdmának megértését.

Egyháza hálájához és elismeréséhez, melyet igazi odaadással szolgált dr. Váradi Aurél, az Ügyvédi Kamara hozzácsatolja a maga kegyeletes háláját és elismerését is azért az emberért, aki nemcsak felekezeti hitének és meggyőződésének, hanem annak az igazságnak a szolgálatában is állott, amelyre ügyvédi foglalkozása elhívta.

Valóban Váradi Aurél ügyvédi pályáján mindennél előbbvalónak tekintette az igazságért és jogért való törekvést és küzdelmet. Ezt az ideált fölbe tudta emelni azoknak a korlátoknak, melyeket a nemzetiségi különbség emelt.

Nem hallgathatjuk el azokat a hasznos szolgálatokat sem, melyeket Váradi Aurél, mint ügyész, Kolozsvár város érdekében kifejtett. E város levéltárai a köz érdekében kifejtett nemes energiájáról szolgálatnak bizonyoságot.

De bármennyire is igyekeznénk életének érdemeit vázolni, a szó hozzá nem elég meleg s a gondolat nem elég kegyeletes.

Azért mindazok, kik neki barátjai és kollégái voltunk, inkább mint bárki az ő tisztelői és hozzátartozói közül, sirhalma előtt leborulva, megindult lélekkel kérjük az Egek urát, fogadja be a maga békéjébe és nyugalmaiba azt az embert, aki itten ebben az életben csak az igazságért és meggyőződéséért való küzdelmet és fáradságot ismerte.

Kovács Dezső az Erdélyi Irodalmi Társaság nevében ezeket mondotta:

„Mint az érett gyümölcs Az élet fájáról: Hull a fáradt ember, Midőn órája szól. S erény, vagy bűn, öröm Vagy bánat, mi-ben élt, Sirjánál irva lesz A nép itéletén...“

A költő szavával bucsúzom az Erdélyi Irodalmi Társaság nevében boldog utasodtól, koporsó.

Mert boldogok, akik az Urban éltek és az Urban hálnak meg, úgymond a Szentírás, boldogok, akik isteni akarat szerint éltek.

Mert Isten akaratát kormányozta e halott életét. Isten akarta, hogy e szív, amely dobogni megszűnt, egy drága és magasztos eszmény szolgálja legyen. Isten akaratának engedelmeskedett, hogy „Mig más kincsért sóvárg, Ő boldogságban élt, Ha fennkölt vágyakért Adhatta életét.“

Isten akaratát volt, hogy legyen köztünk azok közé tartozó, akiknek lelkét magasztos dolgokért valamely égő és olthatatlan, édes és kinzó vágy tölti el.

Isten akarta, hogy legyen köztünk azok közé tartozó, akik fönntartsák és növeljék itt a nemzet- és fajszeretet melegét, szerelemmé fokozzák árvánk iránt, aki az ő halálával még árvább lett.

Az ő élete úgy volt beállítva, hogy egybehangzott népünk életével. S most itt, az örökkévalóság színe alatt az ember sorsa szerint, leválik róla minden, ami mulandó értékű volt; de marad és megmarad és kiemelkedik előttünk ennek a benső kapcsolódásnak, ennek a nemzet életével való harmonia praestabilitának, az Istentől elrendelt harmoniának örökké való értéke. Az ő erős emlékezete élő és biztos tárháza volt tavoli és közeli történetünk alakjainak és ezek közül a legnagyobb szeretettel és gonddal azokat őrizte és ápolta, akik, mint ő, teljesen bekapcsolódtak a mi népünk előbbvitelének munkájába. Ezekről megbecsülhetetlen értékű följegyzéseket is hagyott reánk hirlapi megemlékezéseiben, ame-

lyeknek érdemén az Erdélyi Irodalmi Társaság is rendes tagjai sorába választotta. De életének nem ezek az írások a legértékesebb emlékei. Ezek csupán kisugárzásai az ő nemzet- és fajszeretetének, amely lelkében égett s amely főleg önzetlen és önfeláldozó és szakadatlan közéletű munkásságában nyilatkozott meg.

És ez a munka, ez a fajért és nemzetért való szakadatlan és következetes munka az, ami az ő életéből örök értékével felénk csendül és nemes például állítja őt a felnövekvő új nemzedék felé, amelynek kell követnie őt és amely követni fogja őt; mert számkra az olyan munkásoknak barázdába állása, mint aminő Váradi Aurél volt, történelmi szükségesség és történelmi kényszer.

Az idő nem addig él, amíg az óra lejárt; hanem amíg van, aki emlékezzék rá, azokra, akik benne éltek és amik benne lettek.

S egy szükséges élet nem mulik el, midőn utolsó órája üt. Emlékezte tovább zeng, mint a harangszó a mezők fölött.

Te, Váradi Aurél, szükséges voltál nekünk s a hozzád hasonlók szükségesek nekünk. A Te példának, a Te lelkednek élnie kell köztünk és élni fog köztünk.

Szived harangszava, bár az utolsó kondulás elhangzott, tovább remeg mezőink fölött és fölemeli a mi lelkünket a magasságba, hol tisztán meghalljuk Isten parancsszavát, amelynek Te egész életeden át boldogan engedelmeskedtél: élj nemzeteddel, szeresd nemzetedet, dolgozzál nemzetedért.

Boldogok azok, akik az Urban éltek és az Urban haltak meg. Isten veled!

Dr. Gabányi Imre a sirnál a Magyar Párt és az erdélyi magyarság nevében a következő szavakban búcsuzott:

Búcsuzom Tőled kedves Aurél barátom, búcsuzom a Magyar Párt, az erdélyi magyarság, az egész magyar nemzet nevében, búcsuzom Tőled az igaz, a szó nemes értelmében vett jó magyar embertől és baráttól. Meghatottan és fájdalmasan búcsuzom Tőled, akivel alig pár napja beszélgettem utoljára és akkor igazán nem gondoltam arra, hogy ez lesz az utolsó beszélgetésünk.

Hallottam ma minden jó tulajdonságról beszélni, elmondották, hogy milyen vallásos, egyházadat és iskoláitokat szerető és védő ember, jó fiú voltál, én azonban azokról a tulajdonságaidról emlékezem meg, amelyek Téged igazán naggyá tettek és amikről életedben bizonyára nem is engedtéél volna beszélni. Tudom, ha hallanád, hogy miket beszélek, elhallgattatnál, mert szerény voltál

a végtelenségig és nem türted a dicséretet és fájdalom, ez már magyar átok, hogy az igazi értékeinket csak akkor tudjuk megbecsülni, amikor azokat már elvesztettük. Legnemesebb vonásod volt a törhetetlen magyarságod, a fajod jövőjébe vetett mély, igaz, bizodalmod és hited és egy olyan faj, amelyiknek ilyen emberei vannak, mint amilyen Te voltál, nem elveszett, annak van jövője, van hivatása. Értékes jó embernek ismertelek mindég, de a legnagyobbak akkor tanultalak megismerni, amikor a nagy világégés után kisebbségi sorsba kerültünk és Te, aki addig a gyors haladás embere voltál, egyszerre tisztán láttad a helyzetet és azonnal irányt változtatva, vallottad és hirdetted azt, hogy egy kisebbségi nép nem lehet radikális, annak konzervatívnak kell lennie, mert csak így védheti és tarthatja meg azt a kicsit, amit a szép multból még a magáénak tud mondani. A politikai iránynak ilyen megváltoztatása mutatta meg a Te igazi értékedet és az a szeretet, amellyel fajod, családod és vallásod iránt viseltetted, ezzel lett igazán nagy, példát mutató értéké.

Mikor Tőled búcsuzom, búcsuzom egyúttal egy közös 30 éves multtól is, amit egy pályán és egy uccában éltünk le és ezzel búcsuzom a magam 30 évétől is. Nem siet már két ember a mi uccánkban, egyedül én maradtam meg sietőnek és nem látlak többé szeretteiddel együtt haladni, de jól emlékezem arra, hogy minden nap együtt sétáltál édes Anyáddal, akihez a legmélyebb fiúi szeretet fűzött és tudom, hogy milyen igaz és mély szeretett kötött a sirodnál lehajtott fővel álló öcsédhez és nővéredhez, akit nagy betegségében féltő gonddal vettél körül.

Hullunk, pusztulunk, de a Te példád egyúttal megtanít bennünket arra is, hogy nem elég a halál után ismerni el értékeinket, hanem nekünk a kisebbségi szomorú sors gyermekeinek fokozott kötelességünk a gyűlölet helyett a szeretet és egymás megbecsülése, hogy így kéz a kézben haladva érhesünk el egy mindnyájunknak szebb és jobb jövőt.

Isten Veled édes Aurél barátom, álmodjál csendesen arról a szép jövőről, amelyiknek kitartó szerény harcosa voltál, pihenjél abban a nagyon szeretett anyaföldben, amelyiknek lehulló göröngyei is gyöngéden fognak Reád borulni.

Ürmösi Károly, esperes-lelkész, a kolozsvári unitárius egyházközség nevében a sirnál ezeket mondotta:

Még egy utolsó Istenhozzádot akarok neked mondani — a

végbúcsúnak e gyászos helyén — Istenben megnyugodott földi pályatársunk, feledhetetlen kedves jó barátunk, Váradi Aurél!

Egy utolsó Istenhözadót mindazoknak az egyházi testületeinknek és intézményeinknek nevében, amelyeknek javára oly odaadó buzgósággal és önzetlenséggel munkáltál; — de különösképpen is *a kolozsvári unitárius egyházközség nevében*, amelynek hosszú időn át egyik leghűségesebb tagja, legbuzgóbb keblbi tanácsosa és önzetlen, odaadó jogi tanácsadója voltál.

Mi legyen az elismerés szava az elhangzottakon kívül, vagy azok összefoglalásául?! Milyen virágot illesszek még abba az érdemkoszorúba, amelyet koporsódra ma a hálás és köszönettel teljes elismerés helyezett?!...

Lelkednek melyik nemes tulajdonságát, jellemednek melyik szép vonását emeljem ki azok közül, amelyeket együttműködásunk ideje alatt alkalmam volt megismerni?! Öntudatos, nemes veretű, mély vallásosságodat, hithűségedet s egyházad iránti ragaszkodásodat vagy lelkes, nemes hévvel telt, izzó fajszeretetedet; páratlan köteleességtudásodat és lelkiismeretességedet vagy embertestvéreid, a szenvedők, a pártfogásra úttaláltak és — mindenekelőtt — a teid iránti meleg, áldozatos odaadásodat?!...

És melyik közügyi munkádat s közügyi munkádban szerzett érdemedet helyezzem a többiek elé azok közül, amelyekért a köszönet és elismerés szava most koporsód mellett kifejezésre jutott s amelyeket egyháztörténetünk és évkönyveink lapjai is megörökítették vagy meg fognak örökíteni?!...

Én csak két egyszerű tényről emlékezem meg most.

Egy néhány könnycsepp az egyik, amelyek a Te szemedből peregtek alá egy alkalommal, Váradi Aurél; amelyeknek én — akaratlanul is — tanúja voltam akkor. S bizonyára a Te akaratod ellen is, hiszen a jóság, a nemeslelkűség nem dicsekszik; a jóság és nemeslelkűség elrejtí magát, mint ahogy Te is igyekeztél akkor azokat a könnycseppeket elrejtteni.

Ezekért a könnycseppekért tanultalak én még jobban becsülni Téged. Ezekért a könnycseppekért áldalak most s teszem a valómást, itt a végbúcsúnak pillanatain, hogy nem lehet elég könnyünk megsiratni Téged és a veszteséget, amely elmúlásoddal ért minket.

Hiszen ezek az oly sokat sejtető és igazoló könnycseppek magyarázzák meg nekünk azt a megható tényét is, amelyről most

még emlékezni kívánok, hogy Te neked, kedves jó barátunk! halálos ágyadon — szinte mondhatnám: öntudatosságod utolsó pillanatain is két árvának sorsa volt sziveden, ezeknek érdekében irtál s ezeknek gondját kötötted lelkére Tiednek.

Dr. Váradi Aurél! én a jóságos, nemesszívű, melegézésű embertől búcsuzom.

Búcsuzom és kívánom, — imádságos szent óhajtással — hogy találjon nemes törekvései, önzetlen fáradoimai, hűsége és türeje, szenvedése és küzdelmei után nyugodalmat az édes anyaföld pihentető ölén.

Én a jóságos embertől búcsuzom. És búcsuzom a bizó hittel, amely a szent könyvnek ezen szavaiban nyilvánul meg: „az igazak fényleni fognak, mint nap az ő Atyjoknak országában, „az igaznak emlékezete is áldott“, mert „a szeretet soha el nem fogy“, „a szeretet erős, mint a halál, kemény, mint a koporsó“.

Én hiszem, kedves jó barátunk! hogy a Te meleg szivednek szeretete örködni fog azok fölött, akiknek gondja volt életed legfőbb célja és hivatása s akiktől most olyan nehezen váltál meg.

Én hiszem, hogy a Te szeretetednek nemes szelleme élni és irányítani fog — onnan felülről — tovább is mindnyájunkat, akiknek ma olyan nagy szükségünk van ennek a szellemnek összetartásra és egyetértésre, önzetlenségre és ügybuzgóságra megacélozó erejére.

Oh édes Atyánk! Gondviselő Istenünk! Esedezünk: legyen nekünk a mi hitünk szerint!

Az elköltözöttnek adj — testére nézve — nyugodalmat, nemes lelkét pedig „dicsőítsd meg azzal a dicsőséggel, amely volt Te nálad, mielőtt a világ lenne“.

A gyászosoknak adj vigasztalást és enyhületet az elköltözöttnek kedves emlékében s a Te benned vetett alázatos gyermeki hitben.

Minket pedig mindnyájunkat e koporsónál — s e koporsóból kitündöklő nemes példa által is — hitben, alázatosságban, bölcseségben és kötelességtudásban gazdagítson a Te mindeneket javunkra intéző csodás hatalmad és gondviselésed, hogy ezekben is áldva legyen a megboldogultnak emléke és megdicsőíttessék a Te szent neved

Amen!

Kovács Dezső az Erdélyi Irodalmi Társaság alelnöke, a Társaság 1931. május 22-én rendezett felolvasó ülésében a következő elnöki megnyitóban emlékezett meg Váradi Aurélról:

Mult ülésünk óta súlyos veszteség érte irodalmi társaságunkat s vele együtt Kolozsvár és Erdély magyarságát is dr. Váradi Aurél kedves tagtársunk elhunytával. Igyekezni akarok néhány emlékező szóban az ő élete stílusához alkalmazkodni s így kerülni akarom minden diszét a beszédnek.

Azok közé a kevesek közé tartozott, akik egész életüket egy olyan eszménynek a szolgálatába állították, amely magasan fölötte áll a mindennapi élet anyagi érdekeinek s így szolgáját a kortársak fölé emeli mindazok szemében, akik az emberi élet igazi értékét keresik.

Váradi Aurél nemzetének szolgája volt és amennyire erős érzések fűtötték életének tevékenységét, amely magyar társadalmunk sok sebének gyógyítására, sok nyomorúságának enyhítésére állította őt munkába, épen olyan meleg érzelmi kapcsolat fűzte őt jelenünk és multunk mindazon alakjaihoz, akik annak az eszménynek voltak szolgálatában, amelynek ő.

Erős emlékezete épen e miatt az érzelem miatt élő és biztos tárháza volt távoli és közeli történelmünk alakjainak és csak természetes, hogy ez alakok közül a legnagyobb szeretettel és gondadal azoknak emlékezetét őrizte és ápolta, akik, mint ő, teljesen belekapcsolódtak a mi népünk előbbrevitelének munkájába. Ezekről megbecsülhetetlen értékű följegyzéseket hagyott ránk hirlapi megemlékezéseiben, amelyeknek érdemén Társaságunk is annak idején rendes tagjai sorába választotta.

Váradi Aurél a szó bensőbb értelmében nem volt író; nem volt író olyan értelemben, hogy gondolatainak és érzéseinek valamely művészi formát keresett volna. Ő egyszerűen hű krónikása volt első sorban annak az időkörnek, amelyben élnie adatott. Nem is akart más lenni, mint hű és igaz krónikás, aki elmondja, amit Isten nekie látnia adott életének útján, amelyen nyitott szemmel járt, tanulságul a jövődönnek.

Igy írásai, megemlékezései épen történelmi hűségüknél és elfogulatlanságuknál fogva megbecsülhetetlen adalékai első sorban Kolozsvár mult századvégi szellemi és politikai életének s egyuttal a jelen század első nyegyedének.

Minő kár, hogy nem többet irt, hogy nem mindent irt meg. De hát azok közé a magános virrasztók közé tartozott, akikről tudott a magyar társadalom, akiket megnyugvással látott őrhelyükön, de akiknek sohasem vagy csak nagyon szerényen fejezte ki az el-

ismerését, akiket némaságával újabb és újabb erőfeszítésekre nem serkentett; — azok közé a munkások közé tartozott, akik ezt az elismerést nem keresték, talán nem is óhajtották, hanem amit tettek, azt tisztán fajuk iránt érzett benső és keserű szeretetből végezték. Csakhogy az elismerés mégis csak lendületet ad az írónak, a munkásnak, aki a köznek dolgozik. Így azért, ami elmaradt, mi vagyunk a felelősek.

Meg kell mondanunk most, midőn már nem hallhatja többé, hogy pl. az újabb idők magyar politikai munkájában és törődéseiben nálánál több odaadással, több hozzáértéssel és következetesebb és egyenletesebb kitartással nagyon kevesen vettek részt és mégis: amikor arról volt szó, hogy a nyilvános életben számottevő pozícióval fejezzük ki nemzeti ügyünk munkásai iránt a hálát, vagy legalább a látható elismerést, Váradi Aurél nevét nem hallottuk szóba kerülni. És meg kell említenünk, hogy soha ezért zokszó ajakát el nem hagyta.

Félelmesen igaz ember volt; úgy ment el, hogy nem ő tartozik nekünk, hanem mi tartozunk neki. Csakhogy ezt a tartozást most már soha többé nem tudjuk leróni.

Emlékezetét megőrizzük.

Mi nagyon jól tudunk bánni a halottakkal. De meg kell tanulnunk végre bánni az élőkkel is.

Unitárizmus és individuálizmus.

A mi hitbeli és egyházi életünknek egyik igen fontos és alapvető problémájára kívánunk rámutatni akkor, amikor az unitárizmusnak és az individuálizmusnak egymáshoz való viszonyát óhajtjuk röviden megvilágítani.*

Az individuálizmusnak a valláshoz és az egyházi élethez való viszonya ma általánosságban, az egész kereszténységnek, vagy legalább egy tekintélyes részének, a protestántizmusnak egyik homlokterben álló és nagyon aktuális kérdése. Kétszeresen érdekel azonban épen bennünket, unitáriusokat, akiknek közismert és közszájon forgó szabadelvűsége messze túlhaladja az összes ismert keresztény egyházi közösségeket ebben a tekintetben.

Arról van itt szó, hogy vajjon az egyes embernek külön joga és véleménye mennyiben érvényesülhet a közösséggel szemben akár a vallásos, akár egyházi életben, szóval mindkettőben, mert a kettőt nem lehet és nem is szabad egymástól elválasztanunk.

Schleiermacher a protestántizmus és a katholicizmus közötti különbséget főként abban látja, hogy a katholicizmus az egyesnek Jézushoz való viszonyát az egyházhoz való viszonyától teszi függővé, a protestántizmus azonban az egyesnek az egyházhoz való viszonyát Jézushoz való viszonyára alapítja. Ebből a megnyilatkozásból világos, hogy a protestántizmus lényege elsősorban az egyesnek vallásosságán, lelki életének elmélyedő és odaadó hitbeli meggyőzésén épül föl s az egyházi tekintély elve csak másodrendű és rangú tényező. A protestántizmusnak egyik sarkalatos meggyőződése és alapelve tehát épen az individuálizmus, amely az egyéni lélek hitének és öntudatos vallásos elhivatottságának megérzésétől teszi függővé az egyháznak, mint intézménynek jogosultságát.

A protestántizmus megalapítója, Luther előtt azonban még távolról sem állott ez a kérdés olyan világosan, mintahogyan későbbben, a XVIII. és XIX. század forradalmi természetű mozgalmai után ma áll előttünk. Luthernél a szentírás ereje, tekintélye még

lenyűgöző erővel érvényesül. A kezdő lépést ugyan kétségtelenül ő teszi meg, amikor a személyes hitet a lehető legmagasabb piederesztálra állítja, azonban a lelkiismeret autonómiájának és szabadságának öntudatos magaslatára nem képes felemelkedni, mert megköti és bilincsbe veri Isten szavának a szentírás betűjének az a lenyűgöző tekintélye és hatalma, amelyen nem tud és nem akar felülemelkedni.

A lutheri reformáció csak a csiráját tartalmazza a nemesebb értelemben vett individualizmusnak. A lelkiismeret szabadságának, teljes autonómiájának s így az egyéniség vallásos kérdésekben való teljes jogának elismerése és hirdetése a XVI. században, tehát a reformáció századában, csak az unitarizmus megalapításánál itt Erdélyben robban ki és lángol fel, mint elszigetelt jelenség és csak nagyon rövid időre, a gyorsan reákövetkező reakció következtében.

A XVII. században, az európai kontinens másik végén, a Cromwell-féle vallásos forrongások idején, az erdélyi esemény megismétlődésével találkozunk Angliában. Klasszikus szöszólója itt John Milton, aki a hitszabadságnak s a vallásos individualizmusnak Dávid Ferencsel egyedül összemérhető hirdetője. Minthogy az egyháztörténet írói előtt az erdélyi események nagy részben ismeretlenek, azért az elvileg teljesen megvalósult s a reformáció lutheri kezdeményezéséből fakadó vallásos individualizmusnak kezdetét általában a XVII. századi angol vallásos forradalmi mozgalmakból és speciálisan Miltonnak, az ú. n. Türeلمي irataitól számítják.¹

Ezektől eltekintve, a reformáció kezdeményezése jó két évszázadon át szunnyadott és vajudott, míg sok visszaesés után, a XVIII. század végén és a XIX. század elején, egyrészt a Kant fellépése, másfelől pedig a történelmi kutatások és a természettudományok a fejlődésről alkotott elmélete következtében teljes erejével érvényre jutott nemcsak a kereszténység kebelében és az egyházi életben, de annál nagyobb erővel a társadalmi rétegek és osztályok köztudatában. A XIX. század protestántizmusának igen tekintélyes része lelkileg és meggyőződésében teljesen megérteni és elfogadni látszott a reformációban még csak homályosan jelentkező s csak a későbbi századok lelki evolúciója által felszínre hozott és véglegesen kitermelt ama szigorúan logikai

¹ V. ö. H. Hoffmann: *Religiöser Individualismus und religiöse Gemeinschaft im Christentum*, 1928. 15. s köv. lapok.

következményeket, amelyek a lelkiismeret szabadságának és az individuálizmus teljes mértékben való jogosultságának elismerését kívánják és követelik a vallás kérdésében is. Ennek a vívmánynak az öntudatosítása három nagy névhez fűződik. Az egyik Kant, a filozófus, a másik Schleiermacher, a teológus és a harmadik a XIX. század szentje, Channing Vilmos. Az első az észnek fel nem mérhető rendszerező erejével, kényszerítő szuggesztíóval úgy állítja oda az egyént, mint a független, az autonom erkölcsiség megtestesülésének lehetőségét. Reáteszi az egyesnek remegő és rogyadozó válla-ira az erkölcsi és lelkiismereti felelősségnek rettentő Atlaszi terhét s a legnagyobb, a legszentebb tehernek viselőjévé teszi.

Schleiermacher a vallásos érzés mindent átfogó erejének központjává teszi az individuumot, felújítja és elevenné teszi a lelki kapcsolatot Istennel, az örökkévalóval s így valódi támaszt ad melléje, hogy megkönnyítse a valóságban is azt a lelki felemelkedést, amelyet Kant lélekdöbbentő ridegséggel megkövetelt ugyan, anélkül, hogy számot vetett volna a gyöngye, gyarló ember teherbíróképességével. És végül Channing, aki mindezt meg is csinálta, végrehajtotta, elsősorban magán, magában s magán keresztül, Jézus szellemében, végre akarta hajtatni az egész emberiséggel.

A reformáció szellemi vetése tehát beteljesedett s eljutott az eszmének, a gondolatnak olyan magaslatához, a befejezettségnek olyan tökéletességéhez, amely valóban minden reményt beváltott s amelynél többet várni tőle nem is lehetett. Az egyéni lelkiismeret joga és szabadsága a vallásos kérdésekben is elismerésre talált és tudományosan is megalapoztatott. Más kérdés azonban az, hogy vajjon hogyan fest a dolog az életben, a valóságban. Minden nagy eszme és gondolat, bármilyen egyszerű és bármennyire elvitathatatlan, rendesen súlyos válságba kerül akkor, amikor beleütközik a valóságba. Már pedig bele kell ütköznie, mert minden idea, minden eszme keresi örökké a megvalósulást s mindig keresi gyökereivel a földet, mintahogy a növény is mindig arra fordítja fejlődésének irányát, amerről a nap melegét és fényét érezi.

Ebben az esetben a következő történt. A XIX. sz. protestánsizmusa — úgy látszik — a gyakorlatban nem számolt eléggé az individuálitás elvének a keresztény életközösségre való hatásával és következményeivel. Maga az individuálizmus, mint elv, a maga legmagasabb és igazi keresztény értelmében, nemcsak hogy nem ellensége a közösségnek, hanem éppen egy magasabb, egy öntudatosabb

lelki közösségnek az alapját kívánta és kívánja megvetni. Sem a reformátoroknak, sem az individuálizmus és az ezzel kapcsolatos lelkiismereti szabadság nagy apostolainak nem volt eszeágában sem, hogy az egyéni jog és meggyőződés hangsúlyozása mellett a vallásos közösséget bármely tekintetben is gyöngítsék. Sőt céljuk épen az volt, hogy a közösség tagjaiban a hitbeli meggyőződés erejét minél magasabbra felfokozzák, mert csak az erős egyesekben és által élhet és maradhat fenn az igazi szoros, de öntudatos lelki közösség, mely egy nagy cél elérésének alá tudja vetni magát. Az egyéni lélek értékeinek elismerése mellett s evvel együtt és evvel párhuzamosan akarták az evangéliumban rejlő szociális értékeket is magasabb harmoniában egyesíteni, ahol az egyes nem vész el a szolgálai alázatosságban és öntudatlanságában, hanem Isten fiúságának teljes tudatában vesz részt a közösség munkájának, Istenországának építésében. Mert az evangélium egyformán súlyt helyez mindkettőre. Amikor azt mondja, hogy mit használ valakinek, ha mind e világot meg is nyeri, ha az ő lelkét elveszti — kétségtelenül az egyéni lélek végtelen értékére és fontosságára céloz. Másfelől azonban, egész intenciójához hiven, épen abban látja az egyénnek is legnagyobb értékét, ha tud használni a köznek. Hiszen Istenországa, amely Jézus tanításainak középpontja, a legideálisabb emberi közösséget jelenti. Magának Jézusnak élete csaknem kizárólag a nyilvánosság előtt és embertársai körében folyik le s csaknem százszázalékban a közösség érdekében történik minden cselekedete. Aránylag kevés az az idő, amikor saját magával van elfoglalva. Így pl. a pusztaiban való 40 nap s azután itt-ott, szinte csak egy pillanat, amikor óhajtja az egyedüllétet s elvonul imádkozni. Az ő lelki előkészülése valószínűleg, sőt egészen biztosan, arra az időre esik, amelyik előttünk ismeretlen. Állandóan kiemeli a lélek nagy jelentőségét s egyedüllétének az a néhány esete, amelyekkel az evangéliumok írói megajándékoztak bennünket s tanításai közben tett más idevonatkozó megnyilatkozásai is mind meggyőző bizonyítékok arra, hogy a léleknek individuális életét és értékeit a szociálisak mellett is igen nagyra becsülte s olyan csodálatos harmoniában tudta összeolvasztani a kettőt, hogy egyik oldal sincs a másiknak hátrányára.

Ezt akarták az egyéni jogok hangoztatói is a reformáció korában és azután is. S nemcsak akarták, hanem a maguk életében és cselekedeteikben meg is valósították. Ebben a tekintetben csak

Channingre kell hivatkoznunk, akinél az evangélium individuális és szociális tartalma valóban jézusi harmoniában ölt testet.

Az emberi gyöngeség és gyarlóság azonban ép úgy visszaélt az individualizmus nagy áldásaival és értékeivel, mintahogy visszaélt a reformációt megelőző időkben és napjaink társadalmi reformáramlataiban a közösség jogainak egyoldalú hangsúlyozásával. Az egyes jogait teljesen semmibevevő, az egyes lelki értékeit ignorálni akaró törekvés csakúgy él a szovjetben, vagy a fascizmusban, mintahogy élt a középkori egyházban. Ebben a tekintetben nem hiába lát Dosztojevski nagy hasonlóságot a katolikus egyház és a szociálizmus törekvései között.

A XIX. század individualizmusát, amely az egyesnek és a közösségnek egy magasabb synthézisét óhajtotta megvalósítani, nem beszélve természetesen a Nietzsche koncepciójáról, mely minden közösséget lenéz és megtagad — a józan gondolkozású polgári elmék sem tudták általánosságban megemészteni. Különösen a vallás és az egyházi élet területén közkedvelté vált s máig is az sokak szemében a kissé felületes angol filozófusnak, verulami Bacon Ferencnek már jó néhány évszázaddal közzétett ama megjegyzése, hogy a *vallás magánügy*. Azok szemében, akikben az individualizmus túlságosan erősen pezsdült, nemcsak a vallás, hanem sok minden kizárólag magánügy lett, ami pedig nem lehet az. Így lett magánügy a becsület, a kereskedelem, a vagyonszerzés módja stb. Már pedig mindezek ép oly kevésbé magánügyek, mint a vallás. Nincs külön egyéni becsület és közéleti becsület. Becsület csak egy van s ez az egyénre és közre egyformán kötelező.

De, hogy nagyon el ne térjünk a tárgytól, nézzük meg, mi is történt hát a XIX. század protestánsizmusában. Az, hogy az egyéniség öntudatra emelkedésével a vallásos közösség, az egyház mindinkább elatomizálódott s evvel szemben a vallásos együttérzés és a közös cselekvés lehetőségei háttérbe szorultak. Mihelyt az individualizmus elérte elméletileg legmagasabb fokát és beteljesedését, mindjárt mutatkoztak a gyakorlatban hátrányos oldalai s ezek legfőképen a vallásos és egyházi élet terén mutatkoztak, ami annyiban könnyen megérthető, hogy a vallás tényleg az ember lelki életének legbensőbb, legszubjektivebb része s így az individualista velleitások ezt és az ezzel szorosan összefüggő egyházat kezdték ki leghamarább.

A háboruig mindez ment, ahogy ment. Talán nem is volt na-

gyon feltűnő. Amíg a történelmi tradíciók elég erősek voltak, addig a hagyományos, történelmi egyházas érzület állotta a sarat. A háború vége felé azonban, miután ez meggyöngült, mind szembe-tűnőbb lett az elatomizálódás veszedelme, amely esetleg a teljes széteséshez vezethet. Wellhausen a háború előtt, bizonyára sokak helyeslése mellett, írhatta egyik korszakalkotó nagy művében, hogy az evangélium a legnemesebb individuálizmust hirdeti: Isten gyermekeinek teljes és tökéletes szababságát 1917-ben, tehát a háború vége felé azonban Veller lelkész cikkében, amely a *Christliche Welt*-ben, a legliberálisabb német protestáns folyóiratban jelent meg, a következőket olvashatjuk: Az individuálizmus nem egyéb, mint elszakadás Istentől. A kereszténység nem ismer individuálizmust. A vallásos individuálizmus nem Luthertől származik, hanem a renaissance-nak, a humánizmusnak, a felvilágosodásnak és a forradalmaknak a szülőtte. Idegen test, amely belehatolt a kereszténység kebelébe. Keresztény individuálizmusról beszélni annyi, mint Christust és Belialt egyesíteni.

Az 1917-et követő évtizedben ez a hang és ez a hangulat tovább terjedt a protestántizmus berkeiben. A lelkiismeretes hívők és az egyházak vezetősége egyaránt megijedt ettől s bekövetkezett a reakció, mely hittani és egyházkormányzati tekintetben, a szigoruan megállapított hitbeli igazságok rendszerének újjáélesztését és a régi tekintélyen alapuló kemény egyházkormányzat megvalósítását sürgette, hogy az egyházat és a protestántizmus nagy hagyományait sértetlenül vigye át a jövőbe. Sokan némi irigységgel és féltékenységgel kezdettek tekinteni a katolikus egyházra, amely sem a hitelvekben, sem az egyházfegyelemben nem engedett és nem enged egy jóttányit sem s így könnyebben ellenáll a háború utáni áramlatok hullámainak. Ennek a reakciónak az eredménye elméleti téren a Barth-féle teológia, amely a kijelentésnek, mint Isten szavának feltétlen tekintélyét kívánja újra trónra ültetni és az eredendő bűnben leledző, esendő és gyarló ember mellének szegezni kérelhetetlenül.

De nemcsak az elmélet terén mutatkoztak nyomai ennek a megmozdulásnak, hanem — ami sokkal jelentékenyebb — a gyakorlati téren is. A Stockholmban (1926) és a Lausanneban (1928) tartott vallásügyi kongresszusokra gondolunk. E kongresszusok tulajdonképen az összkereszténységet akarták együttes munkára megszervezni, azonban a római katolikus egyház nem vett részt

benne. A stockholmi kongresszuson az egyik püspök a többek között úgy nyilatkozott, hogy a keresztény egységnek nem lehet nagyobb ellensége, mint a bármely tekintetben megnyilvánuló szellemi kényszer, az uniformizmus.¹ Épen azért Stockholm még tiszteletben tartja a hitbéli meggyőződés szabadságát s az egyeztetési kísérletek mellett állandóan hangsúlyozza, hogy elismeri a sokféleséget, de ennek ellenére szeretné valami módon az egységet a sokféleségben. Lausanne már nem volt ilyen liberális; itt is elismerték ugyan, hogy minden felekezetnek megvan a maga charizmája s minden egyes vallásos csoportnak a létjogosultsága, mert hiszen az igazság megértése és keresése különböző utakon lehetséges. Lausanneban azonban mégis az egységen volt a hangsúly s nem a sokféleségen s megpróbálták s meg is csináltak egy közös hiszek egyet, amelyet igen sokan el is fogadtak. A szabadelvű vallásos gondolkodók és felekezetek, ha jól emlékszem, Stockholmba még elmentek, de már Lausanneba nem, amiért szemrehányást is kaptunk egy Kolozsvárt megjelenő protestáns egyházi lap hasábjain, hogy Lausanneban csak a római katolikusok és az unitáriusok nem vettek részt.

Az unitárius és más szabadelvű keresztények első megmozdulása a háború után a prágai kongresszus volt 1927-ben. Egyik látható eredménye az, hogy Csehország az unitárius vallást — mint legújabbán értesülünk — a bevett vallások közé sorozta s törvényes jogait biztosította. A prágai kongresszus azonban még tulságosan elméleti jellegű volt, minden gyakorlati célkitűzés nélkül. A szabadelvű kereszténység újabb megszervezkedése most folyik s hogy mennyire haladt előre e munka és hogy milyen célkitűzései lesznek, az a jövő évben Svájcban tartandó kongresszuson fog kiviláglani.

Ime tehát benne élünk azoknak a megmozdulásoknak forrágában, melyek egyrészt egészen reakcionárius úton küzdenek az individuálizmus ellen, annak értéktelenségét és a kereszténységgel ellenkező voltát hirdetik, másfelől pedig meg akarják menteni azokat az értékeket, amelyek benne rejlenek, a hibák, eltévelyedések és destruktív tendenciák háttérbe szorításával és lehető kiirtásával, mert bizony az utóbbiak — sajnos — seholsen burjánoznak fel olyan erősen, mint épen az individuálizmus árnyékában. A protestántizmusnak ma minden árnyalata: a jobboldalától a legszélsőbb balig nagy küzdel-

¹ L. Hoffmann i. m. 37. skk. lapok.

met folytat az individualizmusért és ennek tultengései ellen, érette és egyben ellene, hogy valahogyan találja meg a platformot értékeinek további fenntartására s hogy megmeneküljön az elatomizálódásnak a háború után különösen fenyegető veszedelmétől.

* * *

És ezzel rátérhetünk saját magunkra, unitáriusokra. Az úgynevezett szabadelvű protestáns kereszténységnek ma már hatalmas táborához — akik a dogmai megkötöttség helyett elsősorban a kereszténységnek az evangéliumban lefektetett elvei alapján, Jézus tanításainak szellemében kívánják vallásosságukat gyakorolni és kifejtetni — nemcsak a szoros értelemben vett unitáriusok tartoznak hozzá, hanem más néven szereplő, de teljesen ugyanazon elvi alapon álló protestáns testvéreink is Németországban, Hollandiában, Svájcban és a tengeren túl.

Az individuálizmusnak korunk vallásos gondolkodását napjainkban egyre izgató problémája épen ezt a szabadelvű csoportot s így bennünket, unitáriusokat érdekel a legközelebről. Az individuálizmusnak a háború után felsarjadtt fattyú hajtásai a mi köreinkben különösen érezhetők és sokkal nagyobb veszélyt rejtenek magukban a mi számunkra, mint protestáns testvéreink többi csoportjainál. Így van ez nemcsak nálunk magyar, hanem pl. az angol unitáriusoknál is. Az angol mindig nagy individuálista volt, politikai szabadsága és függetlensége, anyagi jóléte azzá tette mindenben és mindenütt. Ott is vannak, akik tulságosan sokat adnak a maguk külön véleményére s vitatkoznak még olyan dolgokon is, amiről vitatkozni nekünk sem időnk, sem kedvünk nincsen. Azonban bármily makacs emberek vannak is közöttük, mindig megmaradnak az elvi magaslatoz korlátai között s mindenek felett tudják tisztelni egymásnak véleményét és meggyőződését. Ma már ott is komoly lépés történt a szervezkedés felé, amely valóban egységet akar a sokféleségben, határozott céltudatosságot a szétforgácsoló törekvésekben.

Individuális tendenciák mi nálunk itthon is bőviben vannak, de nem eléggé higgadtak és fegyelmezettek s így nem képesek a köznek alárendelni magukat. Az elvi magaslatozról mindegyre lecsuszznak; pedig sok minden, amíg elvi magaslatoz mozog és így módot ad a vélemények leszűrődésére, a köz érdekében való kialakulására, mihelyt türelmetlen könnyelműséggel és meggondolatlansággal a való életre veti reá magát, pusztító és romboló hatású lehet.

Azért nekünk különösen kell vigyáznunk az individuálizmus veszedelmeire és bomlasztó hatásaira. A tultengő individuálizmusnak jellemző tünete az, amikor igen sokan abban a hitben, hogy az ő véleményük és meggyőződésük csalhatatlan, reáakarják ezt erőszakolni más embertársaikra. Mindent meg akarnak változtatni és reformálni, csak épen magukat nem. Pedig az átalakulás szüksége rendes körülmények között nem csupán egyesek véleménye alapján indul meg, hanem a közösség megfontolt és a kellő időben feltétlenül megnyilvánuló akarataként. Az életfolyamatok siettetése vagy késleltetése az anyagi, mint a szellemi életben igen gyakran megbosszulja magát; erre tanít a történelem.

Épen azért meg kell jól jegyeznünk és a szívünkbe vésnünk, hogy minden individuálizmusnak, amely különösen a vallásos és egyházi élet terén akar érvényesülni, a legnagyobb és legmélyebb felelősségérzettel kell párosulnia. Mi unitáriusok aligha védekezhetünk úgy az individuálizmus és az atomizálódás veszedelme ellen, hogy új teológiát, legalább is látszólag újat alkossunk, mint a barthisták. De nem térhetünk vissza a reformáció alapvetéséhez sem fentartás nélkül, mint a lutheri ortodoxia. Mi egyáltalában nem térhetünk „vissza“ és nem dughatjuk fejünket homokba, mert sem a retrograd módozatok, sem semmiféle más fiktív módszerek nem felelnek meg vallásunk lényegének és lelki berendezettségünknek. Nekünk csak egy védelmünk lehet az individuálizmus tulkapásai s korunk más bomlasztó jelenségeivel szemben s ez: a saját lelkiismeretünk, amelynek Jézusból, a reformáció hagyatékának unitárius jellegű megnyilatkozásából s más nagy hit- és egyházépítő elődeink szelleméből kell táplálkoznia. Az unitárius individuálizmus akkor jut el teljes diadalához, ha alázatosan meg tudja hajtani fejét a közösségnek multunkban gyökerező és jövőnket is biztosító nagy és szent érdekei előtt. És akkor beigazolódik Schleiermachernek az individuálizmus és a közösség egymáshoz való viszonyára tett következő megjegyzése: az egyes a maga sajátosságában érvényesülhet ugyan, de mint az Egésznek tagja, beilleszkedésre, önmaga korlátozására van kötelezve, mert a közösség számára csakis így válhatik nyereséggé az egyének sokfélesége. Az unitárius jelszó a mi napjainkban csak ez lehet: „keressétek először Istenországát és annak igazságát s minden egyéb megadatik nektek“. (Mt. VI. 33.)

Dr. Varga Béla.

Brassai nyelvtudományi munkássága.

III. A hangsúly és szórend. Igekötők, határozók.

Hogyan állott a hangsúly kérdése Brassai idejében?¹ A szórend kérdésében Gyarmathi Magyar nyelv mestere, a debreceni grammatika, Márton József, Verseghy csak tapogatóznak a sötétben. 1838-ban jelent meg Fogarasi *Eureka* c. cikksorozata az Athenaeumban, melynek „elvitázhatatlan érdeme“, hogy a szó különös kiemelésével együttjáró szórendezésre irányozza a figyelmet s észreveszi, hogy előbeszédben az erősen nyomósított fogalmon levő erős *hangsúllyal együttjár a szerkezetnek különböző alakulása, tehát a hangsúlyra alapítja a szórendezést.* Ez a magyar szórendezésnek Simonyitól úgynevezett Columbus-tojása.² Szabályai ezek: A magyar szók szabadon mozognak előre, közbe és hátra, amint a beszélőnek hamarabb eszébe jut, vagy a művész, szónok és író izlése kívánja. Hogy megtudjuk: melyik a hangsúlyos szó, vagy kérdővé alakítjuk a mondatot, vagy tagadóvá. Minden magyar mondatban csupán a hangsúlyos szóra és az igére kell ügyelni. A hangsúlyos szót követi tüstént a határozott módban levő ige. A többi szók állhatnak előbb, vagy utóbb s akármely renddel következhetnek.

Nyolc évvel ezután (1846) jelent meg a *Magyar nyelv rendszere*. A kérdést egy lépéssel sem vitte előbbre. Ugyanakkor jelent meg Szilágyi István *A magyar szókötésről* c. koszorozott pályamunkája. Sok helyes magyarázat mellett sok hibás tétel van benne. Főszabálya ez: „A mondat főrészei állásrende függ az eszmék elmébeni keletkezése rendétől“. Brassai találóan mondja erre: „Körülbelül olyan szabály, mintha azt mondanák, hogy az asztalosnak, mikor széket, ágyat készít, abban a rendben kell a szerszámait használni, amelyben a történet kezébe játszodja. Nem, a beszélő nem gép, mely furó s billentyük hatására szól, hanem szabad

¹ Joannovics: Szórendi tanulmányok. Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XIII. kt. 1886.

² Szórendi szörszálhasogatások. Magyar Nyelvőr, 1883.

akarattal felruházott okos ember, aki kifejezéseit a célhoz, t. i. a hallóra teendő hatáshoz alkalmazza. Az elv annyira nem áll, hogy épen az ellenkező állítmány igaz, t. i. az eszmék rende függ a szóknak bizonyos nyelvben szokott rendétől“. Ugyanez évben jelent meg Fábrián István *A magyar szókötés szabályai* c. szintén díjazott pályamunkája. Fő elve: „A magyar a mondatnak mindenik részét annak elejére teheti, azt kiemelheti, ha t. i. a nyomaték reáesik“. Látni való, hogy „ő is teljesen félreismeri a nyomatossságot“. Gyergyai Ferenc (*A magyar nyelv sajátságairól*, 1856) „talpraeseten“ mondja el észrevételeit a szórendről s kiigazít egy csomó hibás szerkezetű mondatot. Ezután jó Fogarasi nagy munkája: *Hangsúly, vagyis nyomaték a magyar nyelvben*, 1860, melyben részletesen fejtegeti az Eureka elveit.

Mindössze ennyit talált Brassai, mikor nagyszabású művében (*A magyar mondat*) a szórendről szóló „felfedezését“ publikálja. „A magyar szórendet illetőleg — mondja Brassai — Fogarasi mondtotta ki az egyetlenegy okos és alapos szót e tárgyban s ha az első lépésnél meg nem áll s igen hirtelen Eureka-t nem kiált vala, tán nem lett volna szükséges a jelen értekezést írnom“.

Brassai később is ismételten visszatért a kérdés tárgyára.¹ 1875-ben *Accentus* c. értekezését azzal kezdi, hogy a magyar nyelvészek több, mint 300 éve használják a mondat-accentust tudtukon kívül. „Én már körülbelül 20 éve, hogy sürgetem az accentus volta-képi fontosságát a magyar mondatban, de siketeknek beszélek s vakoknak mutatom, hogy megvirradt, jóllehet minden magyar a Lajthától a Feketeügyig s köztük a magyar tejet szopott nyelvész is úgy ejti és lejt a közéletben a mondatot s rendezí szavait, amint én azt a legpontosabb és feddhetetlenebb elemzéssel kimutattam. De azért nem csüggedek, hanem pusztában és városon kiabálok, míg birom szusszal“.

Ez értekezése röviden és talán más műszavakkal ugyanazt mondja el a hangsúlyról, mint *A magyar mondat*.

„A mágnestű nem fontosabb, nem nélkülözhetlenebb a tengerésznek, mint az accentus a magyar nyelv törvényei kutatójának“, mondja egyik értekezésében.² A magyar mondat alkatának elemzé-

¹ *Accentus*. Figyelő, 1875. 1. 2. sz.

² A bővített mondat. Értekezések a nyelv- és széptudományi osztály köréből. Pest, 1870.

sében „egy lépést sem tettünk, nem is tehattünk, hogy az accentus ne gyámolított és kalauzolt volna.¹ A hangsúly kérdésével első alkalommal *A magyar mondat* c. értekezésében foglalkozott. Fejtegetéseinek eredményét a következő tételekbe foglalja össze:

1. A magyar mondatban a szók valódi rende és mondatbeli értéke kipuhatólásának valódi kulcsa az accentus.

2. A tudottnak és tudandónak megkülönböztetésére az accentus képesít, a legbiztosabb és egy pillanatyira sem tágitó vezérünk a magyar mondat szerkezete megismerésében.

3. A szórend törvényeit csak az előszóval ejtett mondatokból merithetni. „Hogy pedig az előszóejtés nemcsak itt-ott ád egy-egy hasznos intést, hanem a magyar mondat egész alkatában és mindenütt szabályozó hatalom, arról egész munkám tegyen tanuságot“.²

A mondatbeli accentus terjedelméből Fogarasi felfedezése alapján csupán csak azt az egyet ismerte, hogy az ige előtti szó accentust kap. Egy aljegyzetben elmondja, hogy mi adott alkalmat neki a magyar szórend elve felfedezésére. 1832-ben Euklides elemeit fordította. Munkaközben észrevette, hogyha az eredeti szórendjét megtartja, ferde és célszerűtlen dolgot mivel, mert a propositiok érthetetlenek lesznek s a bizonyítások erejüktől megfosztódnak. Változtatni kellett tehát a szók rendjén. De hogyan? Láta, hogy az állitmányok jelentése és a bizonyítások ereje egy-egy nyomatos szón fordul meg. Ezt a nyomatos szót meg is lelta az ige előtti szóban. Itt találkozott össze Fogarasi Eurekájával. Elsőségét nem vitatja el tőle, mert ő publikálta először. Nem irigyli tőle, „minthogy az, ami az ő non plus ultrája, nálam csak utamban megszálló pont volt“. De a dolog igazságának erősségéül szolgál az, hogy két különböző s messzeeső helyen mind a ketten úyszólva egyszerre találták fel. De — amint egy más helyen mondja — Fogarasi feltalálta a kulcsot, de nem tudta használni, nyitni nem birt vele.³ A többi nyelvészek pedig vagy csekélylették jelentőségét, vagy észre sem vették.

Munkájának a hangsúlyra vonatkozó megállapításai ezek: „A mondat harmadik rendbeli sajátságát a szórend hordozza“. „Tizenötödik sajátságát a mondatnak s következőleg a nyelvnek a

¹ A magyar mondat. III. 270. 1.

² A magyar mondat. III. Visszapillantás.

³ Én is hozzászólok. Egyet. Philologiai Közlöny, 1885.

hangsúlyban kereshetni“. A hangsúly kétféle, u. m. szóbeli és mondatbeli, a mondatbelin nem értve az indulat hangsúlyát, hanem azt, amely a mondat alkatától függ. Vannak oly nyelvek, melyekben szóbeli rendes hangsúly nincs (francia, szláv, kivéve a muszkát) és vannak olyanok, melyekben mondathangsúly van. Ilyen kétségtelenül a magyar. Az inchoativum kezdi a mondatot, accentusa nincs. Az accentus többféle: fő- és másod-, néha harmadrendű is. A főaccentus a zöm első tagján van. Mikor az első tagja közvetlenül az ige előtt áll, *jelző* nevet visel és magához vonja a máskülönbben az igrén levő főaccentust. Ahol az így nyomósított fogalom első tagja a mondatnak, ott nincs inchoativum és a mondat csupán zömből áll. Az inchoativum tipikus jellemzője az ismeretesség, a zömé az ismeretlenség. Az egészítmény kétféle: lényeges vagy szükséges s ez accentuált, vagy pótló s ez accentuálatlan. A zöm is kétféle: jelzős, azaz jelzőből és igéből álló és egészítményes, azaz igéből és egészítményből szerkesztett.

A hangsúly különféle elhelyezkedésének magyarázatát a két-szavú mondaton kezdi s öt formáját különbözteti meg: 1. A gyermek *játszik*. 2. A *gyermek* játszik. 3. *Játszik* a gyermek. 4. Játszik a *gyermek*. 5. *Játszik* a *gyermek*. Mindeniknél azt kell vizsgálni, hogy a halló előtt melyik az ismert eszme s melyik az ismeretlen. „E két tengelyvég körül fordul a magyar mondat sphaerája“, mert az ismeretlen eszmét accentuáljuk, az ismertet accentuálatlan hagyjuk. A megkülönböztetés kulcsát a feltehető „tapogató“ kérdés adja kezünkbe. „Azt a szót nyomósítjuk, amelyikről föltesszük, hogy megkérdezné a halló vagy olvasó“. Pl.: A tudott fogalom a gyermek. Kérdés: Mit csinál a gyermek? Felelet: A gyermek *játszik*. Az ismert eszme játszik. Kérdés: Ki játszik? Felelet: A *gyermek* játszik s így tovább.

Azután a háromszavú mondat következik: A tanító a gyermeket dicséri. A különböző értelem-árnyalatok nyitját itt is e kulcs adja. A halló t. i. egy eszmét nem tud és kettőt tud, vagy: kettőt nem tud és egyet tud, vagy: a három közül egyiket sem tudja. A szórend és a hangsúly eszerint változik. *Visszapillantás*¹ c. fejezetben a szórendre vonatkozó „állitmány“ ez: „A magyar mondatban a szók valódi rende és mondatbeli értéke kipuhatolásának va-

¹ A magyar mondat. III. 270. 1.

lódi kulcsa az accentus“. Az *ige három határozóval*¹ c. fejezetben egy tétele ez: „A tudandó határozók közül csak egy járulhat az ige eleibe, mint jelző, a többinek mind hátul a helye szükséges egészítmények képében“. Sohasem mondjuk pl.: A *tanító a gyermeket* dicséri, hanem: A *tanító* dicséri a *gyermeket*. Az utóbbi szó a szükséges egészítmény. Joannovics áttekintvén Brassai accentus-elméletét, azt mondja róla, „hogy nem „némi“ — mint Brassai mondja — *hanem erős és messzeterjedő világot vet a kérdésre*“ és ismét: „az accentusnak értelemárnyéklat-jelölő sajátosságait és a magyar mondatban különös fontosságú szerepkörét részletekbe hatólag, ritka elmeéllel és alapossággal tárgyalja, messze elhagyva Fogarasit, a hangsúly elméletének megpendítőjét és taglalóját“.²

Joannovics — bár nagy elismeréssel szól Brassai érdemeiről — ellenkező állásponton áll vele szemben. Első tétele ez: „A hangsúly nem foly be a szórendre.“ Fogarasi és Brassai elmélete ellen az az elvi kifogása, hogy a szók sorakozásának nem lehet olyan külső tünet az oka, minő a hangsúly, hanem valami belső, amely a nyelv természetében rejlik. Tehát az elmélet még akkor sem állhatna meg, ha az erős hangnyomatékkal, kivétel nélkül, mindig egy nyomon járna az ige-jelzete nyomósítás, vagyis az ennek megfelelő elrakás. De az ige a hangsúlyos kifejezést az eseteknek csak fele részében követi úgy, hogy azzal a kifejezésnek a nyomatékosságát tüntesse ki egyszersmind. Az erős hangsúlyozás eseteinek másik fele részében nincs meg ez a szórend. Második tétele: „A szók rendjét nyelvtani értékük határozza meg.“ Nyelvtani érteken érti azt a jelentést, melyet a szó a mondatban, mint állító vagy tagadó, képvisel, azt az állást, melyet határozott vagy határozatlan mivolta következtében elfoglal s azt a viszonyt, melyben más szókkal áll akár azon, akár más mondatban. „Élőbeszédben a szórend és a hangsúly úgy együtt teremnek, mint az ikerestvérek, de az utóbbi mindenestre az ifjabbik.“ Harmadik tétele: „a szókat meg kell különböztetni és osztályozni a szórendre befolyó nyelvtani értékük szerint“, ami a második tétel szükségszerű következménye. Negyedik tétele: A szórend és a hangsúly egymással koordinált és egymást kiegészítő, egyazon célnak szolgáló, egyenrangú tényezők. Közös feladatuk: könnyen érthetővé tenni a

¹ A magyar mondat. III. 296. l.

² Id. m. 22. l.

mondat jelentése árnyékait. Brassainál ellenmondást lát abban, hogy a hangsúlyról egy helyt azt mondja, hogy a szók különböző értékét az „mutatja ki“, más helyt meg „szabályozó hatalom“. És ha a hangsúly „egyedüli kalauz“,¹ miért használja azt „az ő saját kitünő fogását“: a tudott és tudandó megkülönböztetését, mint „amely legbiztosabb vezérünk a magyar mondat szerkezete megismerésében“? Joannovics fejtegetéseinek végső eredménye ez: A szók elhelyezésének egyedüli kulcsa: nyelvtani értékük. A kulcs kezelésének több módja van. Az egymást kiegészítő módok egyike: az accentus. A hangnyomaték néha félrevezet az elrakásban. A nyelvtani érték a szórend-intéző hatalma. Ez parancsol mind a szórendnek, mind a hangsúlynak.²

Joannovics ezt az értekezését két ízben, 1886- és 1887-ben olvasta fel. Brassai felel rá.³ Nyelvünknek lényeges sajátja, melyet nyelvtanainkban az idegenek nem lelhetnek meg: a hangsúly. Értekezésének célja: „az accentus és szórend közti viszonyt tisztába hozni“. Ismétli, hogy „a magyarban a hangsúly a kulcsa a szórendnek“ s minthogy Joannovics azt tanítja, hogy „a hangsúly nem foly be a szórendre“, ellene száll sikra. Fejtegetésének eredményei e tételek:

1. Az accentus kétféle: szólamai és mondati.

2. A szólamai úgy keletkezik, hogy egymással bizonyos viszonyban levő két szó közül az elsőt accentuáljuk: *szép virág, jól laktam*.

3. A jelző a jelzett hangsúlyát átveszi: *igen szép virág, nagyon jól laktam*.⁴

4. Ha egy új jelző nem az előbbi jelzőre, hanem a jelzetre vonatkozik, nem veszi át az accentust.

5. A szólam a mondatban is megtartja accentusát.

6. A mondat-accentus a szólam-accentus kifolyása; a fő-accentus a zömön van, mint a mondat nem tudott részén.

7. A csupasz ige is kaphat mondat-hangsúlyt.

¹ Nyelv és irodalom. Budapesti Szemle, 1884.

² Id. m. 28. l.

³ Szórend és accentus. Értek. a nyelv- és széptud. köréből. 1888.

⁴ Imre Sándor a névtámaszt (articulus) jelzőnek tartja. Brassai szerint „a névelő soha sem és teljességgel nem jelző. Nyelvünk áthághatatlan határvonalat húzott az articulus és jelző közé azzal, hogy a jelző mindig accentuált, az articulus nemcsak nem az, de a hangnak még súlyosztásával mondjuk ki.“

Itt is kiemeli, hogy a mondat-hangsúlyt ő fedezte fel s utána négy évvel Fogarasi kihirdette annak létét és helyzetét. De visszhang nélkül maradt 1867-ig. A magyarban szó-accentus nincs, csak a szólammal keletkezik. A mondó azt a szót (szólamot) hangsúlyozza, amelyekre kiváltképp akar figyelmet fordítani a hallóval, amelyet nem tudottnak teszen fel. A mondatban legfeljebb három hangsúly lehet, de egynek szükségkép kell lenni. S van egy főhangsúly, melynek megkülönböztetésénél a *fontosság* tevékeny, de ezt nem az eszme értéke, hanem a mondó indulata determinálja. Pl. a „nem“ fő-súly viselője. Joannovics tételében tamaskodik s csak annyit enged meg, hogy a kérdő szó „nyelvtani rovatánál fogva“ okvetlenül kap hangsúlyt.

E tételeket ki kell egészítenünk még egy 1885-beli értekezése¹ két tételével. Egyik: A mondat előkészítő és tüzetes részét (inchoativum és zöm) a többi nyelvekben csak értelmi elemzéssel lehet megkülönböztetni, ellenben a magyar mondatot a saját accentusa nyelvészetiileg vágja ketté úgy, hogy a tüzetes rész épen a hangsúlyos szótaggal kezdődik. A másik ez: Egy mondatnak csak egy accentusa van; de részeinek is lehetnek saját, de másodrendű accentusai, melyeket a jelző és jelzett közötti viszony szabályoz.

A megindult vita Brassai és Joannovics között tovább foly. Joannovics,² Fogarasival együtt, azt állítja, hogy vannak már maguktól nyomatos fogalmak. Brassai tagadja ezt: „vagy minden szó nyomatos, vagy egyik sem az“. A kérdés azért lényeges, mert a fogalmaknak e különböző sajátsága különböző szórendet eszközöl. Brassai azt erősíti, hogy minden hangsúlyos szónak vagy szólamnak az ige tünteti ki nyomatosságát. Idézi e mondatokat: A *beszéd mondatokból* áll, a *mondatok* pedig *szavakból* vannak összealkotva. Itt a mondat-accentuson kívül kétségtelen szó-accentus van a szavakon: *beszéd, mondatok, vannak, össze*. A mondat-hangsúly nem más, mint a szó-accentusnak a szokottnál erősebb hangoztatása: *Pál üldözi őt, Pál üldözi őt, Pál üldözi őt* (nemhogy *ő* üldözné *Pált*). Itt változó a beszédbeli fontosság s aszerint változik a hangsúly is; de a szórend ugyanaz marad, egy szó sem mozdul ki a helyéből. Joannovics még arra is hivatkozik, hogy a fogalmak nyelvtani sajátságainak a szórendre való befolyását nyelvészeink közül,

¹ Én is hozzászóllok. Egyet. Philologiai Közlöny. 1885.

² Hangsúly. Magyar Nyelvőr, 1889.

az értekező kivételével, egy sem tagadja. Fogarasi, Arany, Simonyi, Ihász, Szinnyi mind elismerik, tehát a természet szerinti nyomatékoság s az e szerint változó szórend nem az ő találmánya. Ő a szórend megállapításának elvét nem olyan külső tünetben keresi, minő a hangsúly, hanem belsőben, amely a nyelv természetében gyökerezik. A magyar nyelv sajátos vonása az, hogy az ige azzal tünteti ki sok mondattag fontosságát, hogy közvetlenül utána sorakozik. A hangnyomaték hasznos szolgálatot tesz a beszédnek, de nem terjed ki minden esetre. A nyomatos fogalmak más része nem ezt a szórendet eszközli. A szavakat rendező vis motrix a mondatbeli kifejezések különböző sajátságai, miket „nyelvtani érték“ kerete alá foglalt. Ez szilárd és biztos kulcs. Nem tart attól, hogy ez elmélet lényege alapos kifogás alá eshetnék.

Brassai feleletében¹ elmondja, hogy mind előtte, mind Fogarasi előtt a hangsúly lebbentette fel a szórend fátylát s előttük a szórend elmélete csak hozzávetésekből, többé-kevésbé hamis állításokból állott. A nyelvészek pedig? Részint csekélyelték rövidlátólag a felfedezést, részint bosszujokban, hogy nem ők fedezték fel, agyonhallgatták s azután is találgatásokkal kerestek más-más elvet, mire a szórend szabályozását építhessék. Egyedül Joannovics nem kicsinyelte a dolgot, de nem is gyarapította. Ellenvetéseire térve, ismétli: amely nyelvben meg van a szó-accentus, azt mindig hangoztatják, bárhány szót ejtsenek is egybe. Ebből pedig egyenesen következik, hogy amely nyelvben az accentus szavak csoportosulásával keletkezik, ott szó-accentus nincs és nem is lehet. A hanghordozásban most is három emeletet különböztet meg: földszint, emelet, souterrain. Hágunk, hogy a földszintről emeletre juthassunk. Hangunkat is hágtatni kell, mikor súlytalan szótag után accentuáltat akarunk kimondani. Így van a dolog, mikor nyomott hangú tag után közönséges hangot akarunk hallatni. Ilyen nyomott hangú szók: az, egy, hogy, mert stb. Csillag alatt megjegyzi: „Amit itt elmondék, régi tapasztalatom és észrevételem, de most közlöm először.“

Joannovics² röviden kijelenti, hogy utoljára felel, mert a megértés közöttük lehetetlen. A szavak jelentésének befolyását a hang-

¹ Szerény észrevételek a Hangsúly c. értekezés irányában. Magyar Nyelvőr, 1889.

² Szórend és hangsúly. Magyar Nyelvőr, 1889.

súlyra Brassai csak a kérdő és tagadó szavakra ismeri el, ezeket szerinte is accentuálni kell. Brassai érezhette Joannovics fejtegetéseinek meggyőző voltát, mert már 1885-ben, első hozzászólása után, nem ugyan a vele való polemiájában, de a szórendre nézve azt a megalkuvó nyilatkozatot teszi, hogy „csak elveket lehet kutatni és némileg megállapítani, szabályokat nem kell kockáztatni“.¹

A vitába beleszól Kicska Emil is már idézett értekezésében² s feltétlen elismeréssel emeli ki Brassainál a hangsúly nagy szerepe kiemelésének nagy érdemét. De következetlennek találja abban, hogy a jelző a jelzettől vonja el az accentust. *Könyve* van, szerinte a „könyve“ vontatja el a „van“-tól az accentust. De ebben: *van* könyve, már sajátja a „van“-nak az accentus. Holott a *van* éppen úgy jelzője a könyvnek ebben a mondatban, mint amabban a „könyve“ a „van“-nak. De nem igaz, hogy a jelző a jelzettől vonja el az accentust, mert a jelzőnek sajátja az accentus annál a törvéynél fogva, hogy a határozót hangsúllyal különböztetjük meg a határozandótól. Az sem áll, hogy az inchoativum és tüzetes rész között az a különbség, hogy amaz hangsúlytalan, ez hangsúlyos. Mert amazt is hangsúlyozzuk, pl. egy elbeszélés elején: Egy király — nagy lakodalmat tartott. Sőt Joannovics azt is rábizonyította, hogy erősebb hangsúly is lehet rajta, mint a tüzetes részen, pl.: *A pogány* megszáná (szegény Józsa dolgát). Itt a főhangsúly az inchoativumon van. Brassai azzal védekezett, hogy ez csak tüzetes részből álló mondat, olyan, mint ez: rossz nyavalya töri. Balassa József³ szintén azt mondja, hogy nincs igaza Brassainak, midőn csak a mondat-zömöt tartja hangsúlyosnak, az inchoativumot és egészítvényt hangsúlytalanoknak, mert hiszen ezekben is lehetnek fontos, kiemelt részek. Igaz azonban, hogy legfontosabb az állitmány szólama, a mondat-zöm. „De nyomatéka csak akkor nagyobb a többi szólaménál, ha különös fontosságúnak tartja a szóló s erős nyomatékkal ejti, különben egészen olyan, mint a többi kiemelt szólamé.“ „Hangsúly és szórend nem állanak okozati összefüggésben, hanem mindkettő egy közös célra szolgál: érthetővé és vilá-

¹ Én is hozzászóllok. Egyet. Philol. Közlöny, 1885.

² Hangsúly és szórend. Magyar Nyelvőr, 19—20. kt.

³ Hangsúly a magyar nyelvben. Nyelvtudományi közlemények. 1887—90.

gossá tenni a halló előtt a beszélő gondolatát.“ Ugyanaz a felfogás, melyet már Joannovicsnál láttunk.

A probléma Brassai utáni állása az, hogy a hangsúlyra, mint magyarázó és vezető kalauzra, kiváló figyelmet fordítanak a szórend kérdésében, de nem tartják a szók elrendezése egyetlen alapjának. Simonyi, Szinnyei, Ballagi a szóknak mondatbeli fontosságából indulnak ki. Abban találkoznak a vélemények, hogy a szók mondatbeli fontosságának döntő befolyása van a szavak elrakására. Abban is, hogy az igétől nyomósított fogalom hangsúlya minden körülmények között elsőrendű vagy főhangsúly. Abban is, hogy ez a nyomósítás a magyar nyelvnek egyik sajátos bélyege. Nem egyeznek azonban abban, hogy a nyomósítással együtt járó erős hangsúlynak a szórendhez való viszonyát különbözőképpen fogják fel.

Brassai a magyartalanságok, a mondat új elmélete, a hangsúly és szórend kérdéseinek kívül a nyelvnek még sok jelenségével foglalkozott. Mindenütt irtotta és ostorozta a tévedést, oszlatta a homályt és küzdött az idegen nyelvek tanaiból hozzánk átszűrődött tudományos balhiedelmek ellen és nem szünt meg megrögzött tanításokkal szembeszállni. Ilyen tanítás volt az ő korában, hogy a magyar igének „foglaló“ módja van. Ezt a „Schlendriánt ki kell irtanunk nyelvészeti munkáinkból“. Ilyen az is, hogy a *tat*, *tet* a szenvedő képzője, holott szenvedőt jelölő képző szerinte csak ez az egy: *ik*. A *tat*, *tet* változhatatlanul míveltető és szenvedővé a vele képzett igét csak az *ik* teszi.

„Idegen nyelvek majmolása“, mikor az ú. n. összetett igéket a szótárírók külön szókként sorolják fel: *be*, *el*, *fel*, *ki*, *le*, *meg*, *össze* stb. Ezek a szócskák mindnyájan oly önálló határozók, mint szépen, jól, okosan, tavaszkor, mindig, hátul stb. Amily joggal helyet foglal a szótárban: *leír*, *ép* oly joggal foglalhat helyet: *szépenír*, *jólír*, *tavaszkorír*, *máshonnanír* stb. A hasonlóság: *eo*, *abeo*, *megy*, *elmegy*, *abgehen*, *ich gehe ab* között felületesen tekintve szembetűnő. Közlebbi vizsgálatra megnövekednek a különbségek az árja praefixumok *s* *meg*, *el*, *fel*, *le* stb. között. A különbségek ezek: 1. A praefixumoknak csak kivételképen van külön létezésük; 2. ha magukra állanak, nem határozók, hanem praepositioik; 3. *ingatag*, határozatlan értelműek *s* az igeörzsöktől függ értelmük (*verteilen*, *verkennen*, *entsprechen*, *entbinden*); 4. értelmük gyakran sem egyik, sem másik alkotó részükből, sem kettőjükből nem gyanítható (*habeo*, *adhibeo*, *lego*, *relego*, *bringen*, *umbringen*, *fallen*,

gefallen). A magyarban az ige is, a határozó is változatlanul megtartja eredeti értelmét. 5. A praefixumos ige és a csupasz „oly merőben különböző két szó, milyen két idegen gyökű ige“. A mi reáfogott praefixumaink csak az idők megkülönböztetésére szolgálnak.¹ *Kiszopja* jövő idő, *szopja* jelen. „Ráfogás“, hogy az igekötők nem-kiható igékből kihatókat csinálnának s oka az, hogy vannak olyan igék, melyeket meg-gel és anélkül használhat nem-kihatóknak és kihatóknak egyaránt. 6. Az ú. n. igekötő, épen mint minden más határozó, lehet a mondatban inchoativum, jelző, szükséges vagy pótló egészítmény.

Ezeket tanította Brassai egészen rövidre összevonva A magyar mondat II. és III. részében.

Körülbelül ugyanez időben foglalkozik Budenz² az el igekötővel s értekezése végén felhívja a figyelmet Brassai ama elméletére, hogy a magyar meg és el az ige jelen idejében a jövőt, mult idejében a teljes mult fogalmát fejezi ki. Budenz fejtegetésének veleje az, hogy már az az egyetlen körülmény, hogy a meg és el egyaránt lépnek mult és jelen mellé, lehetetlenné teszi, hogy fogalomhatározó jelentésüket elvesztvén, a mult vagy jövő jelzői lehessenek.

Brassait kihozza sodrából ez a szerényhangú megjegyzés. „Egy újan felcseperedett nyelvészünkről“ szól gúnyosan, aki védelmébe vette a tisztulni kezdő fogalomzavart s arra a megállapítására, hogy a mai nyelvérzék nyelvtörténeti kutatás nélkül nem tudja a meg jelentését meghatározni, így aposztrofálja: „Nemde megértem, hogy a német philologia a brahman panditát tanítja szanszkrit nyelvre“. „A magas philologia magyarhoni feje nem igen rég azt a fölszólitást intézte hozzám, hogy hagyjak fel a nyelvészkedéssel, mert

¹ Simonyi A „felé“ névutó irányhatározók mellett (Magyar Nyelvőr, 1894) c. cikkében magyarázatát adja Brassai felfogásának: a felé „a tettleges folyamatban levő cselekvényt“ határozza meg. Az élőbeszéd ilyenkor a határozó szócskát hátul teszi s utána veti: felé. A köd megy felfelé. Brassai azt mondja, hogy e kérdés soha nyelvtanárainknak eszébe nem ötlött s a régi nyelvemlékekből ilyeneket tanulni nem lehet. Simonyi kimutatja, hogy *idefelé* már Calepinusban s Faludinál és Mikesnél is megvan. Sőt Beregszászi Nagy Pál 1815. évi dissertatiojában van egy érdekes hely, „mely olyannyira megegyezik Brassai felfogásával, hogy az ember első tekintetre azt hinné, innen tanulta Brassai a maga dolgát“. Pl.: eo = megyek, abibo = elmegyek, dico = mondom, dicam = megmondom, do = adom, solvam = megadom, induo = öltözöm, induum = felöltözöm.

² A magyar el igekötőről. Nyelvtudományi közlemények, 1864.

nem nekem való“. Most visszaadja neki az intést: „hagyjon fel a magyar szófűzés elemzésével, mert nem neki kezdtek s kivált a magyar nyelvérzék becsméréssel, mert abból még sok tanulni valója van“. Brassai azt tanítja: *irtam* és *megirtam* azonegy „irok“ folytonos (imperfectum) és teljes multja. Budenz „kiirthatatlan német nyelvérzéke ezt nem érzi, nem látja be. Mert neki a meg jelentése: vissza, a következő etymon szerint: meg = megé, mögé, megett; megé = hát mögé, hát = Rücken; ebből jö zurück = vissza, tehát végelemzésben meg = vissza. Holott Brassai szerint: „ma a meg alatt senki és semmi esetben és soha visszat nem ért“. Ő Budenzet szorgalmáért és philologiai eruditiojáért, sokszor igen mélybelátásáért igazán tiszteli. De vannak kérdések, melyekben nem a tudomány, hanem a nyelvérzék a legfőbb birói hatóság. A francia takács vagy kovács legény nyelve értésében és használatában felette áll Grimm Jakabnak és Humboldt Vilmosnak. S ideje volna már „idegen tejet szopott ajkak által nem szabályoztatnunk magunkat“.

Budenz felel Brassainak.¹ Az „újan cseperedett nyelvésznek“ a nyelvérzékre vonatkozó megjegyzésére ez a válasza: Brassaival egyenlő kompetensséggel bír, mert ha neki lehetetlen megérteni a magyar igekötőket, Brassainak lehetetlen megérteni a német s a többi árja igepraefixumokat. Azután rendre veszi Brassai érveit. A praefixum vélt elválaszthatatlansága nem alapíthat különbséget közöttük, mert a szanszkritben és görögben kivétel nélkül elválasztható az augmentum által s a német is egy részüket messze veti el az igétől.

A második érvre: nem igaz, hogy minden árja praefixum praepositio is (re, dis, zer, ent, ge) s az sem, hogy a magyar igekötők között nincs viszonyrag szerepet viselő (be, elé, közé). Contra, ab, in csak olyan praepositioik, amilyen postpositio a magyar által, túl.

A harmadikra: a magyarban is vannak változó értelmű igekötők: elvinni, elérik, eléli.

A negyedikre: Ma nem tudjuk, de az illető nyelvek, mikor a praefixumos igéket alkották, tudták, mit miért kapcsolnak össze. Különbözik a magyarban is vannak különböző jelentéssel bíró igekötős igék: eláll ígéretétől, sokáig eláll, elállják az útját.

Az ötödikre: Amit Brassai állit, az legfeljebb vagy négy ma-

¹ A magyar ú. n. igekötők s az árja igepraefixumok. (Feleletül Brassai Sámuel úrnak.) 1866 jan. 22. Nyelvtudományi Közlemények, 1866.

gyar igekötőről mondható, de ő valamennyire ráfogja. De — kérdi — nem épen ez az, ami az ige értelmét módosítja, épen úgy, mint fogalmilag különbözők: *facere, perficere, conficere*. Az árja praefixumok között is van olyan, mely a cselekvés végbemenésének jelölésére is használtatik (*concedere, comedere, gegeben, getragen*). Tehát Brassai azt sem jól mondja, hogy *eszem és megettem* között csak az a különbség, mint *tango és tetigi* között, hanem az, ami *edo és comedi, tango és contigi* között. Elfogadja azonban Brassaitól ama tévedése helyreigazítását, hogy az igekötő a nem transitív igét nem tcszi kihatóvá. Igaz, hogy a német nem mondhatja: *aus möchte ich gehen*, a latin: *ex vellem ire*, mint a magyar: *ki szeretnék menni*, de azért bizony a *ki* ugyanaz, ami az *ausgehen*-ben az *aus* s *exire*-ben az *ex*.

Budenz ezek alapján nem fogadja el Brassai tanítását s a nyelvérzékéről való felfogására válasza az, hogy a nyelvérzéknek semmi köze a nyelvtudományhoz. „Olcsó skepsis“-nek mondja, mikor Brassai azt állítja, hogy a régi fordítók megnyomorékították a nyelvérzékét, mert ezek korában még élt a *meg* irányjelentése is. És Brassai nevetségesen elferdíti Budenz okoskodását, csak azért, hogy egy rossz viccet mondhasson: „Ilyen becsületes eljáráshoz azután több szavam nincs“. Ezzel végzi polemiáját Brassaival. Brassai Budenznek erre a cikkére nem felelt, de élete utolsó esztendejében Vissza- és Körültekintés Nyelvünk ügyében (Egyetemes Philologiai Közöny, 1897) c. cikkében hivatkozik a „sisakos, pajzos, kardos“ értekezésre, melyet válasz nélkül hagyott, mert mit mondhatott volna arra, hogy éppen az ő érvei győzték meg arról, hogy nincs igaza.

Új volt a magyar nyelvészetben az *igeidőkről* szóló tanítása. „Az idők kérdése megfejtésében az irodalom sem döntő adatokat nem nyújthat, sem kiinduló pont gyanánt nem szolgálhat“. Csupán az élőbeszéd szolgálhat alapul. A jelen, múlt és jövő formái egyszerűen ragozottak és segédszókkal alkotottak. A segédszók igék és határozók. A határozók: *meg, el*. „Az, hogy a *meg* és *el* nem előragok, hanem igeidőket alkotni segítő szavak, tannak igenis új, de gyakorlatnak s igazságnak oly régi, mint a magyar nyelv. Nem az a bámulni való, hogy mondom most, hanem az, hogy miért nem mondták nyelvészeink ezt a szembeszökő tényrt régen ki“. Tehát — ismétli — ha *lát* mellett *meglát, hagy* mellett *elhagy* ott fityeg szótárainkban, annyi, mintha *amabo, docebo, legam* formákat is

beiktatnék. *Meghalt* nem a *meghal*nak múltja, hanem: *hal* jelen, *meghalt* a teljes múlt és *meghal* a jövő. „Vizsgálják meg mind a közbeszédet mindenütt, ahol magyar lélezkik, mind pedig oly irott dolgokat, régiebbeket és újabbakat, melyek nem készültek idegen nyelvek nyüge alatt s meg fogják látni, minő következetesség üti ki magát mindenütt az igeidők használatában“.

Nagy vitája volt Brassainak Balogh Péterrel a *mondat meghatározása* körül. Balogh kifogásolja¹ Brassainak Szórend és accentus c. értekezésében a mondat definiálását. A magyar mondat egyik legalaposabb ismerőjének tartja, de ne vegye tőle rossz néven, ha e kérdésben ellenmond neki. Brassai definíciója: „A mondat oly szavak rendszeres csoportja, melyeknek egyike cselekvést vagy állapotot gondoltat, a többiek pedig a cselekvény vagy állapot körülményeit.“ Baloghé: „A mondat annak közlése, hogy valamely tapasztalt vagy gondolt tényt tudunk, akarunk vagy érzünk.“ Balogh szerint a Brassai definíciója egyszerű tollhiba, amely a vita hevében csuszott ki pennájából. A „gondoltat“ szó tönkre teszi az egész definíciót.

Brassai feleletében² azt állítja, hogy az ő értelmezése hibátlan, tehát jó; a Baloghé hibás, tehát rossz. Balogh definíciójában a proximum genus nincs világosan kitéve, csak következtetjük, hogy „közlés“ az, de a közlés a mondás felsőbb fogalma, a mondaté: közlemény, mert egy szobor faragvány és nem faragás s ha az volna is, de nem *proximum* genusa, mert a siketnémák tagjártatással eszközölt közlései nem mondatok. A „tollhibára“ meg azt mondja, hogy az „már nem udvariatlan, hanem kvalifikálhatatlan modor“.

Baloghot³ meglepte a válasz „tartalmának gyöngeségével és hangjának epességével“. Következtelenséget vet szemére, mert „lerontja korábbi nézeteit a mondatról, ellenkezésben van eddigi állításaival, elveivel“. Alakilag megfelel a logikai definíció kellékeinek, de tartalma nem. Mert a mondat nem mindig szó-csoport (havaz, villámlik). Brassai erre azt mondja, hogy a ragban van elrejtve a második szó. Hát ezekben: hall, lát? A „rendszeres“ nem mond semmit, mert: „a napkeletet leverő hatalom félelmetes hadserege“

¹ A mondat definíciója. Magyar Nyelvőr, 1890.

² Helyreigazítás. U. o.

³ Válasz a helyreigazításra U. o.

rendszeres szócsoport, de nem mondat. Brassainál a tényt jelölő szó „nincs igének jellemezve“. S ezen nagyon csodálkozik, hiszen ő hirdette ezelőtt 30 esztendővel, hogy a mondat tartó és forduló sarka az ige. Ma már nem látja szükségét, hogy a nevet és igét élesen elkülönítsük? Brassai erre azt mondja, hogy ő bármely nyelvre találó értelmezést akart adni s a chinai és tibeti nyelvek az igét, mint hajtogatható szót, nem ismerik. Brassai ezzel nagyon elhajította a súlykot — mondja Balogh —, mert a nyelvek fejlődésében volt ugyan egy olyan kezdetleges stádium, midőn a név és ige nem volt különválva, az ige nem volt hajtogatható, de kifejező eszköze volt az állításnak és akarásnak, nem személyragokkal, hanem szórendi helyzetükkel. Brassai még arra is vállalkozik, hogy kimutassa, hogy a magyar mondatban nem okvetlenül szükséges az ige. Szegény ige! Egykor fejedelme voltál, ma már csak közönséges polgára vagy a magyar mondatnak! Balogh szerint a mondat állitmánya más szó a magyarban nem lehet, csak ige, akár ki van téve, akár pedig csak valami módon rekonstruálható. Ha hiányzik is, oda gondoljuk: az állitmány-szót igésítjük. Brassai definíciója tehát nem jó: egyrészt szűk, másrészt bő.

A polemia tovább foly. Brassai¹ illetlenségnek mondja azt a fitymáló és hebehurgya itéletet, hogy az ő definíciója „tollhiba“. Baloghnak gyarló ítélő tehetsége van, nincs logikája. A lát-, hall-t magokban véve nem ismeri el mondatoknak, hiszen maga Balogh is megelőző kérdéssel egészíti ki értelmöket. Az ige, mint genus, nem szócsoport, de speciese, a ragozott ige, igenis az épen olyan joggal, mint a vemhes számár állatcsoport. A ragot mindenki, aki magyar, latin, görög igét németre, franciára stb. fordít, kétségkívül szónak tekinti: lát-ok = vide-o = ὄρ-ω = ich sehe = je vois = I see.

„Eszelős állítás“, hogy „mondat valamennyi ige magában is“. Dr. Gyarmati a „Magyar Nyelvmester“-ben egy hosszú cikket írt ige nélkül. De próbálja meg Balogh csak egy szakaszocskát is írni csupasz igékből! Aztán helyesbíti e mondatát: egy szóból is állhat mondat így: „olykor, sőt gyakran egy szó is teszen mondatszolgálatot“. Gunyolódva, leckéztető módon zárja: Fiam, mikor beszélni akarsz, rágd meg jól a szót s ne szégyelj mástól tanulni.

Balogh röviden felel.² Brassai csak szellemeskedik, vagdal-

¹ Mi a mondat? Magyar Nyelvőr, 1891.

² Utolsó szavam. Válasz Brassainak. U. o.

kozik, de legnyomósabb érveit szó nélkül hagyja. Ezúttal nem tanult tőle, mert nem az igazat, hanem saját igazát védi. Ezzel ebben a kérdésben bevégződött a polemia.

Leggyorsabban és közvetlenebbül mutatkozó hatást tett Brassai a *határozókról szóló* tanításával. Élesen bevilágított a magyar nyelv-tannak ebbe a leghomályosabb zúgába.

„A nyelv kifemicamodásának“ mondja azt a tanítást, hogy azon egy rag különböző, sőt ellenkező két viszonyt jelöljön. (Szvorényi az irányragos határozót (dativus -nak, -nek) tulajdonítónak és részesnek mondja.) Téves az a tanítás is, hogy egyik rag a másik helyett szolgálhat, vagy épen szolgál is. Tökéletes synonymia még a szókra nézve sem létezik, viszonyragokra nézve épen hallatlan. A „vonzat“ (regimen) a reglementet s a kötéllel fogott katonát juttatja eszébe. Mert az ige ugyan monarcha, de alkotmányos. A -nak, -nek soha sem sajátító rag s ahová nem tartozik, onnan nem is maradhat el, amint tanítják. Isten háza, jó; Istennek háza, nincs magyarul mondva. Csak nyelvtanár, más senki sem, véti össze az *ért*-et a *helyett*-el. Nem azért állította fel a nyelv az ő rovatait, hogy „járatlanság és tudatlanság összegalázolja korlátaikat“. Az ilyenekre: királyul választanak, követül küldenek, azt mondja, hogy „írnak bolondul“. A nyelv gazdagsága s hajlékonysága nem a szó és szólamok értelmi elmosódásában áll, hanem abban, ha mennél több és finomabb árnyalatnak bír külön-külön kifejezésekkel szolgálni. A -nitt, -ni, -nól nem szerepelnek a nyelvtanokban, pedig „ha Göcsejnek s a palócoknak oly nagy szavuk van a nyelvészetben, lehetne tán egy kicsi a székelyeknek is“. ¹ A -ba, -be, -ban, -ben között állított különbség „semmi egyéb, mint a nyelvtanárok költeménye“. Az élő nyelv nem tud semmit a különbségről. A nyelv némely fordulatokban kifejezte a beható és marasztaló viszonyt (bémegyek, bennülök, belém, bennem), de ebből nem következik, hogy más szólamokban is meg kelljen lennie. Ha már egyszer elfogadták, „nem tartja vétekné“, ha gondosan ügyelnek rá, de igenis „esztétikai hibának, amely feszessé és természetlenné teszi a beszédet“. Tinódinál s a historiás énekekben árnyéka sincs a megkülönböztetésnek.

A határozók tanával Brassai után Simonyi foglalkozik tüze-

¹ A magyar mondat. III. 350.

tesebben.¹ Simonyi nyelvtanaiban a tárgyat, mint külön mondatrészlet megtartotta „inkább a hagyománynak, mintsem meggyőződésének hódolva“ s azért is, mert — mint mondja — nem követhette Brassait, ki az igén kívül mindent, tehát az alanyt is a határozók közé sorozza. Ő a hely-, idő-, mód-, ok- és célhatározókon kívül képes határozókat is ismer, mely utóbbiak megint állapot-, eredet- és véghatározók. Ez elnevezések jogosultságát Brassaira hivatkozva okolja meg, aki az állapot kifejezést ismételtelen használja. Róla mondja: „Brassai az egyetlen, ki nálunk az átvitt határozókban rejlő metaforákat kissé részletesebben fejtegette.“ Gyergyainál is több finom észrevételt olvas a határozók használatáról. Az eredet-határozó kifejezést is Brassaitól vette. (A magyar mondat III. 335.) Mikor megtámadják a gondol valamire, gondolkodik valamiről magyarázatért, „szószaporító védelem helyett“, Gyergyai és Brassai magyarázatát idézi. A Magyar Nyelv Rendszere azt kérdi Brassaitól: hogy tudja megegyeztetni a háritó -ról, -ről elemzését a feledést, gondolkodást jelentő igék viszonyaival? Semmi sem könnyebb — mondja Brassai —, mindnyájukban az elvétel anyagi képzete rejlik. Elfeledkezem róla annyi, mint leveszem az eszemet róla. Simonyi Brassaival igazolja a metaforikus magyarázó módszert s arra az ellenvetésre, hogy be lehet-e vinni e mesterséges magyarázatokat az iskolába, hisz a tanulók belebolondulnak e szórszálhasogatásba, szintén Brassait idézi: „Ha az árnyalatokat elmoszuk, hova lesz a nyelv legfőbb gazdagsága?“

Ugyanez évben jelent meg Simonyi kis magyar nyelvtana.² Ennek a könyvnek az eddigi nyelvtanoktól eltérő három fősajátsága van: a mondatból kiinduló módszer, a határozók új beosztása és az igeidőknek az eddigétől eltérő felfogása. *Mindhárom jellemző vonása Brassai egyenes hatását mutatja.* Riedl Frigyes (Egyetemes Philologiai Közlöny, 1882.) részletesen bírálja e könyvet s ő is észreveszi rajta Brassai hatását. A határozók tanát az eddiginél sokkal bővebben tárgyalja, de a „függő határozók“ (tárgyak) „igen szellemes theoriáját“, melyet már Brassai nagy végletekig menve kísérelt meg, a gyakorlatban nem tudta megvalósítani. Szeretem a könyvet. Az atyának tetszett a bizonyítvány. Koszorukról álmodtam.

¹ A határozókról. Magyar Nyelvőr, 1882.

² Kis magyar nyelvtan mondattani alapon. 4. átdolgozott s gyakorlatokkal bővített kiadás. 1882.

E kitételeket az ige vonza, nevük: tárgy. De vannak oly kitételek is, melyeket nem az ige, hanem a melléknév vonz (kész vagyok a halálra). Simonyi az igétől vagy melléknévtől függő tárgyakat a határozók közé szoritja.

Riedl nem meri kimondani, hogy ez lehetetlen, de szerinte Simonyi következtelen, példái ellenmondanak tételeinek s így elmélete „határozottan tarthatatlan“. Az igeidők tanába is „egészen új elméletet hoz be“. A majd, most szócskákat igeidő képzőknek nevezi. Egészen haszontalan újítás. A könyv használhatóságát (I—II. o. számára való!) nagyon csökkenté a határozók magyarázata, mely mindenütt elhalványult metaforát lát, holott nagy részük analogia.

Simonyi 1887-ben újra visszatér az „állandó határozók“ fejtegetésére,¹ most is egészen Brassai szellemében. A régi nyelvtanok dogmatikus „vonzat“-elmélete sok ferdeséget okozott. Ezt csak ilyen megmerevedett szólásoknál mondhatjuk: észrevenni, félreérteni. A rag vagy névutó nem az ige miatt szerepel a mondatban, hanem saját erejénél és jelentésénél fogva.

Brassai hatását Simonyira észreveszi Király Pál is² s azt mondja róla: „Simonyi egy idő óta, Aranyon kívül, Brassaira is különös hízkeléssel hivatkozik.“ Brassai okát adja e „különös hízkelésnek“.³ „No hát Simonyi a Nyelvőr valamelyik füzetében eléad bizonyos elveket, melyeket én a szófüzésre mngállítottam s nyilvánítja, hogy ő azokat helyesli és értekezése folytán alkalmazza is. Ennyi és egy betüvel sem több. Biz én, megvallom, hogy azt, hogy egy — hozzám képest — fiatal ember, aki órát sem fordított, nem is fordíthatott a magyar nyelv szerkezete vizsgálatára annyit, ahány hetet én szenteltem annak, nézetemet helyesli, nem tartom magamra nézve hízkelőknek.“

Sokáig nyílt kérdése volt a Nyelvőrnek a *genitivus* és *dativus* ügye. Brassai veti fel. Egy hirdetmény c. cikkében a Nyelvőr I. évfolyamában hibáztatja, hogy előfizetésre való felhívásában a sa-játító -nek rag minden szabály nélkül, csak úgy tetszés szerint, vagy ki van téve, vagy el van hagyva a birtokos mellett. A -nek

¹ Az állandó határozók (vonzatok). Magyar Nyelvőr, 1887.

² Még egyszer a fordul elő. Egyetemes Philologiai Közöny, 1884—85. évfolyam.

³ Én is hozzászólok. U. o. 1885.

nem genitivusi, hanem dativusi rag, a birtokos csak kölcsön kéri néha tőle. Használatára ez a szabály: accentuált birtokos -nek nélkül, accentuálatlan nek-kel.

Szarvas példákkal igazolja, hogy a -nek kitétele csakugyan az író tetszésére van bízva. A kérdéshez hozzászólnak: Füredi Ignác, Joannovics, Balogh és Brassai. Brassai¹ támadja Joannovicsot, amiért azt állította, hogy a dativusnak nincs birtoka. A gyermeknek sarkantyut ígértem a csizmájára. Itt „gyermeknek“ kétségtelenül dativus, de egyuttal birtokosa a csizmának, tehát van birtoka. Joannovics erre azt mondja: olyan birtokos, mint a „gyermek“, lehet bármely mondatrész; pl.: az inast hiuvá tette szép ruhája. De azért nem lehet mondani, hogy „inast“ és „ruhája“ közt birtokviszony van. Balogh² szerint mindakettőnek igaza van: egymás mellé csaptak, egyik sem találhatta a másikat; nem egyet állítanak, nincs okuk vitázni. Balogh ki akarván fejteni saját álláspontját, rámutat arra, hogy eddig meglehetősen elhanyagolták a filológiának filozófiai oldalát; de most már a formális grammatikai felfogás után következnie kell a logikusnak. A nyelvi jelenségek gyűjtése filológiai, magyarázata egyuttal logikai és pszichológiai munka. A kérdésre alkalmazva: a grammatikai viszonyokon kívül figyelembe kell venni a lelki és tárgyi viszonyokat. Hogy a kérdés felmerülhetett, oka az, hogy a dativusznak is -nek a ragja, a genitivusnak is sokszor az. Aztán meg az, hogy mindkettő mellett állhat személyragos név. Tehát a genitivuszos szerkezet igen gyakran olyan, mint a dativuszos. Vannak névszói és mondatbéli kapcsolatok s a kérdés nem az, hogy genitivus-e vagy dativus, hanem: névszói kapcsolat-e vagy mondatbéli? Add vissza a fiunak a pénzét. Itt a -nek ragos szó dativus és pénzét mégis birtoka neki. Lehet hát a dativusnak is birtoka. De „a fiunak“ és „pénzét“ csak értelmileg vannak egymással birtokviszonyban, grammatikailag nincsenek, pedig grammatikai exponensük (-nek, -je) ezt mutatja. Két név tehát, melyek értelmileg mint birtokos és birtok összetartoznak, háromféle grammatikai viszonyban lehet egymással: névszói (jelző és jelzett), mondatbéli kapcsolatban és független viszonyban. Értelmi összetartozásukat egyformán jelzi a (-nek)-je. A birtokos személyrag soha el nem

¹ Nyelvészeti logika eleven példákban. Erdélyi Múzeum Egyesület bölcs., nyelv. és tört. tud. szakosztályának kiadványai. II. kt.

² Névszói és mondatbéli kapcsolatok. Magyar Nyelvőr, 1891.

marad, a -nek elmaradhat s akkor a szórend, a hangsúly vagy az értelem igazít útba.

Hozzászól Brassai a *nyelvek osztályozása* kérdéséhez is.¹ Szarvas Gábor támadja Czuczort és Fogarasit, A magyar nyelv szótára szerkesztőit, amiért nem akarják elismerni, hogy az árja nyelvek sorában a magyarnak egyáltalában nincs helye. Brassai rendre veszi azokat a különbségeket, melyekre a flektáló és agglutináló nyelvek külön osztályát alapítják. Ezek: flexio, agglutinatio, a nevező ragozása, a birtokviszony kifejezése, az igének határozó és nem határozó formája, augmentum és reduplicatio, praepositio. Sorba veszi e hét rovatot. A magyar ép úgy flektáló, mint az árja nyelvek: schwimmen, schwamm, geschwommen; ha ritkán is, de meg van: vagyok, voltam, meghal, megholt; Väter, apa, apának, apám. Az agglutinatio lényege: a törzsök és suffixum megkülönböztetetheisége. Ezt: „bizvást szélnek ereszthetni“. A magyar nevező nem mindig a nyers törzsök: poema, poemat-, falv-ak, falu, epr-et, eper. Igaz, hogy birtokragnak nyoma sincs az árjafélélekben, de ez az egy faji jegy kirekeszti-e azt a genusából? Az ige határozó és határozatlan alakja az előbbi jellemvonás egyenes következménye. Augmentumnak és reduplicationnak a németben, szlávban, augmentumnak a latinban nyoma sincs s még sem rekesztik ki az árja nyelvek közül. A magyarban alakjaikra nézve különböző, de szerepökre egyenlő elemek: meg, el, öltem, megöltem, τῶπιω, ἐτυπτον, ἔτυψα. A magyar igekötők a multon kívül jövőt is alkotnak: amit parancsoltál, megcselekszem (faciam). Praepositioja a szanszkritnak sincs s még sem mondják fel neki a rokonságot.

Mindezzel csak az volt a célja, hogy az árja és uraltáji nyelvek elkülönítését rosszalja s alaptalanságát kimutassa, mert ezek szakadatlan láncolatot képeznek s a magyar a láncolat két szakaszát összekapcsoló láncszem, akár átmeneti fázis.

Tegyük fel ezek után a kérdést: mivel tartozik a magyar tudományosság Brassainak? Vajjon él-e Brassai működésének eredménye a magyar tudományban, a mai magyar szellemi életben?

Brassai a nyelvet tekintette a szellem legigazibb kifejezésének, az anyanyelvet a nemzeti szellem valóságos megtestesülésének. Nemcsak szokásaiban, erkölcsseiben, viseletében, hanem első sorban

¹ Vissza- és körültekintés. Nyelvünk ügyében. Egyetemes Philológiai Közlöny, 1897.

nyelvében él a nemzet. És a sajátos nemzeti jellemvonások megőrzésére, feddhetetlen tisztántartására senki a XIX. században annyit nem tett, mint ő. A magyartalanságok ellen oly erős felkészültséggel, mint ő, senki sem harcolt. Voltak mások is elegenden, akik fájdalommal látták nyelvünk romlását és idegenszerű kifejezésekkel és magyartalan mondatfűzésekkel való telítődését. De ő volt az, aki ezeket nemcsak meglátta, hanem fegyveres Góliátként harcba is szállott ellenök. Ő volt az, aki minden írásában állandó tiltakozással élt az idegenből behozott tudomány meg nem értett, nyelvünk alkatára nem illő, azt éktelenítő tanításai ellen. Széchenyi gyilkos hasonlatát: „magyar nadrág lapos tomporán“ megfordított értelemben a magyar nyelv alkatára ő alkalmazta legnagyobb hatással. És szomorúan érdekes, hogy Brassainak annyi eredeti és igaz gondolatát, annyi elméletét hallgatták agyon addig, míg ugyanezek a német tudomány révén itthon is ismeretessékké lettek. A magyar tudományosság sokszor és nagyot hibázott ellene. Hányszor kellett panaszolnia, hányszor kellett ismételnie, hogy nem hallgatják meg, nem ismerik el; hányszor kellett a nyilvánosság előtt appellálnia prioritására! Írásai olvasása közben gyakran ötlük eszébe az embernek, hogy e mostoha mellőzésének egyik oka az is lehet, hogy az abszolutizmus alatt 10 esztendő kivételével, idejét a tudományos világ középpontjától távol élte le. Nem egyszer olvassuk nála, hogy állításai bizonyítására azért nincs módja, mert nincs gazdag könyvtár kezeügyében, hogy vidéken él, nincs módja és alkalma a „cotteriák“ ellen sikerrel harcolni. Amint távol állott testi létében az irodalmi és tudós világtól, oly távol és magányosan állott nézeteivel és gondolataival is. Jánosi Bélaként, mint magános sziklaszirt, egyedül áll az esztétikai irodalom sivár pusztájában, mint kimagasló tölgy s nincs senki, aki megközelíthetné, aki a tőle talált nemes ércér kifejtéséhez csak hozzákezdhetne is. A magyar nyelvészet történetében a nagy Révainak helyét megállapította a tudomány, a halhatatlan Semmelweiss érdemeit hálásan örzi a nemzet kegyelete és szoborban örökíti meg. De Brassai, 30 esztendővel halála után, mintha nevével, emlékezetével és nagy munkásságának minden nyomával együtt meghalt volna. Farkas Lajos, 13 évvel halála után, fájdalmas érzések között szól az incuriosa suorum aetas-ról, az övéi iránt hálátlan korról, mely a nagy tudósnek csak 13 esztendő alatt tud egy emlékjelet állítani s akkor is nem hozzá méltó valamely köztéren vagy közkertben, hanem csak a temetőben.

És helye és értéke a magyar tudomány történetében még akkor sincs véglegesen megállapítva.¹ Pedig Erdélyi Lajos még 1896-ban panaszolta, hogy Brassai a magyar mondattannak „még mindég nem eléggé méltányolt művelője”.² Németországban Bopp összehasonlító grammatikája, mely a nyelvészet új irányát jelenti és Steinthal „grammatikája, logikája és lélektana“, mely amaz új iránynak újabb gondolatokkal és elvekkel újabb lendületet és más irányt ad, megszerzi számukra az ó és új grammatikai iskola feje, vezére, alapítója dicsőségét. Brassai működése épen olyan elválasztó a magyar nyelvészet fejlődésében. Amit Bopp alkotott összehasonlító nyelvtanával az etymologia terén, ugyanazt próbálta Brassai *A magyar mondat*-tal a mondatfűzés terén és nem kis eredménnyel. Fogarasi, Imre Sándor, Szvorényi, az Akadémia szerkesztette Magyar nyelv rendszere az a nyelvészeti légkör, melyből Brassai mondatelmélete kinőtt.

És figyeljük meg, mikor Brassai nyelvünk jelenségeinek magyarázatánál a meglévő irodalomra hivatkozik, az esetek legnagyobb részében nemleges, tévedéseket osztatva, hibás tanításokat kijavítva kell hogy állást foglaljon azokhoz.

Még olyan érdemes tudós, mint Hunfalvy, sem érti meg Brassai álláspontját: a mondattani alap szüntelen és szakadatlan hangsúlyozását. A magyar mondattani vitákat Brassai tulajdonképpen már 1847-ben, Okszerű vezére második részének megjelenésekor megindítja. Ezt az időt tartja Erdélyi *a magyar mondattan születési évének*. És milyen más világa a gondolatnak az, amelyben a nyelvészet Brassai előtt és után mozog. Tekintsük át azokat az értekezéseket és a bennük folyó vitákat, melyek a magyar mondattan kérdéseiben utána és még a mai napig is folynak s látni fogjuk, hogy mindezek a kérdések Brassaitól indulnak, a tőle felvetett problémákat vitatják és világítják, az ő kutatásai eredményeit igazolják vagy cáfolják. Azt jelenti ez, hogy aki ma is még magyar mondattani kérdés fejtegetéséhez kezd, annak Brassaival le kell számolnia, vele tisztába kell jönie, mielőtt tovább mehetne. Brassai útjai és gondolatai nemcsak nálunk voltak újak, hanem a filológusoknak nevezett németeknél is. Nyelvtani kérdések elemzésénél már akkor hangoztatta a lélektani szempontok figyelembevételét,

¹ Concha : Emlékezés Brassai Sámuelre. Budapesti Szemle, 1910.

² Az összevont mondat modern szempontból.

mikor az új grammatikai iskola még meg sem született. És Kicska, aki nem elfogult imádója Brassainak, mert több kérdésben nem ért vele egyet, vagy Joannovicsnak ad igazat, mély megindulással vallja, hogy kutatásaiban Brassai volt a vezére, aki mélyebben tekintett a mondat szerkezetébe, mint akármelyik német tudósa a grammatikai iskolának.

Tartozik-e hát ma a magyar tudomány valamivel Brassainak?
Megtett-e mindent, amit tehetett?

Nem volna-e kötelessége a magyar tudományos világnak
annyi felé szétszórt műveit összegyűjtve, valami módon kiadni?

Dr. Gál Kelemen.

IRODALOM.

Gyallay-Pap Zsigmond: „A Nép és az Intelligencia“. Az Erdélyi Fiatalok Falú-füzeteinek 1. száma. Erdélyi Fiatalok kiadása. Kolozsvár, 1931. 66. l. Bolti ára 30, a kiadónál 20 lei.

Tagadhatatlan, hogy ama sok társadalmi ellentét mellett, amelyek választó falakat emelnek ember és ember közé, bizonyos szakadék keletkezett a falú és város, illetve ezek lakói között. Ez az ellentét nem új keletű, de a jelen gazdasági válság sokszorosán kimélyítette. Kimélyítette különösen ott, ahol a városok lakossága fejlettebb intelligenciáját a falú kiszípolozására használja fel. Nem csupán a keresztényi elv magasabb szempontjai, de az egymásra utaltság parancsoló szükségessége is hangosan követeli, hogy a nép és az intelligencia között a megzavart összhangot minden áron helyreállítani igyekezzünk. Ennek a nemés és eléggé nem méltányolható célnak a szolgálatába állította Gyallay-Pap Zsigmond közvetlen benyomások által szerzett tapasztalait és ifjúi lelkesedésének hevét a kezünk alatt levő füzetben. Látszik, hogy nyitott szemmel vizsgálta a falú társadalmi életét s a nép lelki világát s ennek az intelligenciához való viszonyát. Éppen ezért sok igaz megállapítása és megfigyelése van, amelyek a bajok forrásához vezetnek. De nemcsak helyes diagnózist állapít meg, hanem orvosságról is gondoskodni igyekszik. Az ellentétek kiegyenlítésében s az annyira kívánatos összhang helyreállításában, a dolog természetéből kifolyólag, döntő szerepet juttat a papnak, mint, aki hiyatása szerint, állandó kapcsolatban van a néppel. Alapelve az, hogy ne csak kérjünk a néptől, hanem adjunk is neki valamit. Adjunk azt, amink van: kultúrát s ezáltal fejlesszük intelligenciáját. Ebből a célból a pap nem elégedhetik meg, ha az iskolában elvégzi hitnevelői munkásságát, hanem az iskolából kikerült s a legnagyobb lelki válságban élő ifjúságon állandóan rajta kell tartania kezét és tekintetét, hogy így egy olyan nemzedéket neveljen, amely lelkipásztorán keresztül

bizalommal viseltetik az intelligencia iránt. Ebből a szempontból vizsgálja a pap szerepét a falú körzetében, gazdasági helyzetében és a politikában. De a pap mellett felelősséggelteljes szerep vár a helyzet megjavításában az intelligens falusi nőkre és a nagyobb birtokosokra. Ezek alapján új célokat kíván kitűzni az intelligens magyar ifjúság elébe, amelyek a mai viszonyoknak jobban megfelelnek. Emez új célkitűzésekben nem az egyéni és üzleti érdek volna a főszempont, hanem a kollektív fejlődés és a fajfenntartás, hogy egy olyan új társadalom alakuljon ki, melynek középpontja a nép, amely a városok megújódását is szolgálná.

Bár sokkal nagyobb az itt fölvetett probléma, minthogy azt egycsapásra megoldani lehetne, bár az ifjú író ideális lelkének szárnyalásával nagyon leegyszerűsíti a kérdéseket, melyeket a való élet aligha igazolni fog: mégis itt egy rokonszenves és erős hang emelkedett a jövő megmentése érdekében. Kívánatos, hogy ez ne legyen a pusztában kiáltó hangja, hanem azt minél többen hallják meg és cselekedjenek.

A székelykereszturi unitárius főgimnázium értesítője az 1929/30. isk. évről. Közreadja: Gálfalvi Samu igazgató. 248 l.

A régi, jó békebeli időkre emlékeztető alakban és terjedelemben jelent meg a székelykereszturi főgimnázium 1929/30. isk. évi értesítője. Közli az elhunyt Dr. Demeter Lőrinc isk. felügyelő-gondnok jól sikerült arcképét, valamint Nagy Lajos tanár tollából meglehangú megemlékezést olvasunk róla román és magyar nyelven. Ezt követi Szentmártoni Kálmán tanárnak szintén román és magyar nyelven „Heraklidesz Basilikos Jakab, moldovai fejedelem és a magyarok” című három íves történelmi tanulmánya, melyet folyóiratunk megelőző számában ismertettünk. A tulajdonképeni értesítőből az intézet zavartalan működéséről értesülünk. Új esemény az, hogy az előjáróság javaslatára az 1929. évi Főtanács harmadik felügyelő-gondnoknak megválasztotta Dr. Fekete Gyula marosvásárhelyi ügyvédet; valamint az is, hogy az előjáróságot három tanácskozó taggal kiegészítette az egyházköri főhatóság a Katona Ferenc esperes, Dr. Elekes Domokos egyházi felügyelő-gondnok és Ütő Lajos lelkész személyében. A tornatanári állásra Lőrinczi Zoltán neveztetett ki helyettes tanári minőségben. A tanulók évvégi létszáma 141 volt, kik közül 98 unitárius. A tanulók különböző címeken 325.950 lei segélyben és jutalmazásban részesültek.

KÜLÖNFÉLÉK

Olvasóinknak szives tudomására hozzuk, hogy folyóiratunk következő száma — a közbeeső nyári szünet miatt — a szept.—okt. füzettel egyidőben fog megjelenni.

Kaliforniai levél. *Kedves Vári!* Ön megkeresett, hogy írjak valami unitárius érdekességet az Ön folyóirata számára. Most feleletül örömmel írhatom a következő újságokat:

A kaliforniai Berkeley-ben levő unitárius papnevelő intézet május 6-án korondi Simén Dánielt dicsérettel teológiai magisterré avatta. Értekezésének címe volt: „A tudatalatti az újabb filozófiában és teológiában“. Simén úr 1928 októbere óta volt teol. hallgató Berkeley-ben és jelenleg szándékában van még egy évre Chicagoba menni a meadvillei teológiára tanulni és csak azután fog hazatérni Erdélybe.

A berkeley-i intézet épen most zárta be a huszonhetedik iskolai évet. Ez évben 29 tanuló volt beiratkozva, legnagyobb szám volt ez intézetünk eddigi történetében. Az intézet könyvtára, bátran elmondhatjuk, a világ összes könyvtárai közt első helyen áll az unitáriusok történetére vonatkozó anyag bőséges voltában és nagy számban található itt olyan művek, melyek az erdélyi és lengyel, valamint az angliai és amerikai unitárizmust tárgyalják.

Az intézet igazgatója, Dr. Earl M. Wilbur, egy évi szabadságot kapott, mit külföldi tanulmányokra fog fölhasználni. Úgy tervezi, hogy az unitárizmus történetére vonatkozó kutatásait, amiket hét évvel ezelőtt kezdett meg, tovább fogja folytatni Európában. Először Lengyelország és Hollandia könyvtáraiban fog kutatni s később el fog látogatni ismét Erdélybe, hol, ha a szükség úgy hozza magával, több hónapig is fog időzni. Ugy van, hogy ez útjára felesége és fia is el fogja kísérni. Dr. Wilbur az intézet igazgatói tisztéről, melyet megalapítása óta 27 éven át viselt, legutóbb lemondott és reméli, hogy ezentúl magát teljesen az intézet-

ben való tanításnak és tanulmányainak szentelheti, hogy az unitárius mozgalmakat egy terjedelmesebb műben ismertethesse.

Azt hiszem, a fent megírt dolgok érdekelni fogják.

Azon őszinte reményben, hogy később az év folyamán önnel megint találkozhatom, maradok őszinte híve: *Earl M. Wilbur.*

A világ vallásai. Francia és német világlapok újabb statisztikai kimutatást közölnek a föld lakosságának számáról s azoknak az egyes felekezetek közötti megoszlásáról. Földünk lakossága folytonosan gyarapodóban van s közeledik a kétezermillió felé — (1898,000 000). A keresztények száma: 710 millió; a buddhistáké: 300 millió; konfuciánus: 270 millió; hinduista: 240 millió; mohamedán 235 millió; a különféle pógány kultuszok követőinek száma 90 millió, míg a vallásfelekezeteken kívül élők száma 35 millió. A keresztények közül a görög-keleti egyházaknak a tagjai közé 124 millió lélek tartozik. A protestánsok száma közel 250 millió. Európában a katolikusok száma 184 millió és a protestánsoké 118 millió — ezzel szemben Amerikában a protestánsok száma 54 millió, míg a katolikusok száma csak 18 millió. Hatalmas emelkedést mutat a keresztények száma Ázsiában, ahol meghaladja a 44 milliót, amit főként a jól megszervezett térítéseknek tulajdonítanak. Ausztráliában 8 millió, Afrikában 5 millió keresztény él. Az ősi afrikai abessiniai keresztény egyház tagjainak száma 8 és fél millió. Európában majdnem 10 millió, Amerikában több, mint 3 millió a zsidóság száma, ezzel szemben a többi kontinensen elenyészően kevés zsidó lakik, így Ausztráliában csak 25.000. Amennyire hasonló statisztikai számításoknál az adatokban bizni lehet, úgy ezek meglehetősen szemléletes képet adnak a világ vallásainak elterjedéséről. Csak csöpp a tengerben az Erdélyben, Magyarországon, Angliában, Amerikában és a többi szétszórtan élő unitáriusok száma. De azért mi is vagyunk és akarunk is lenni! *F. J.*

Bethlen Gábor-szövetség, melynek célja a magyar protestánsok tömörítése, új tisztikarát nemrégén újraválasztotta Budapesten. Elnök: Pesthy Pál, nyug. miniszter; társelnökök: a magyarországi protestáns egyházkerületek püspökei, köztük Józán Miklós unitárius püspöki vikárius. Magyarország protestánsai egy felekezetközi társadalmi szervben tudnak egységes munkát kifejtetni, melynek jótékony hatása az egyházi élet számos mezején tapasztalható. A három protestáns egyház védőbástyájának kiépítésétől a nemzeti élet javulása is remélhető.

F. J.

A szórványgondozás és a teológusok. A „Református Szemlé“-ben olvassuk, hogy 1930 nyarán 10 teológiai akadémiai hallgató, a rendes lelkészek utasítása és vezetése mellett nyári vakációja helyén, vagy ahhoz közeleső helyen, szórványgondozással foglalkozott, istentiszteleteket tartott, vasárnapi iskolát vezetett. Szórványgondozásunk ügyét nagyban emelné, ha lelkészeink a teológiai akadémia igazgatósága útján nyárára teológusokat kérnének ki, akik ott, ahol a nyári vakációt eltöltik, vagy annak közelében, szívesen elvállalnák egyes szórványoknak gondozását. Ez is egy mód volna arra nézve, hogy vajúdó szórványgondozásunk közelebb jusson a megvalósulás felé.

F. J.

A német tudományos világ most ünnepli dr. Theodor Wotschke prataui lelkész születésének hatvanadik évfordulóját. A reformáció századának szorgalmas bűvara s e korszak egyháztörténelmének felderítésén sokat fáradozott, A lengyel reformáció történetének legalaposabb németnyelvű ismerője s mint ilyen, sokat tett a lengyel antitrinitárius és szociniánus mozgalmak felkutatása és tisztázása érdekében. Számos rövidebb és hosszabb monográfiája mellett „Die Geschichte der Reformation in Polen“ és „Die Reformation in Pösender Lande“ c. munkái érdemelnek említést. A lengyelországi unitarizmus felderítése érdekében végzett munkásságának elismeréseképen, az Unitárius Irodalmi Társaság 1926-ban levelező tagjainak sorába választotta.

F. J.

Oroszország után Spanyolország. Az a vallásüldözés és templomrombolás, amely Oroszországot már régebbi idő óta izgalomban tartja s amely ellen a nyugati kereszténység több alkalommal felemelte tiltakozó szavát, újabban Spanyolországba dobta át tűzcsöváját. A forradalommal egyidőben, amelynek a spanyol királyi trón esett áldozatul, megjelent a kommunista terror, amely egyházellenes zavargásokat idézett elő. Nemcsak a fővárosban, hanem a vidéken is több kolostort, érseki palotát gyújtottak fel s a templomi képeket és kegyzsereket a lángokba dobták. A papok és apácák rémülten menekülnek a fékevesztett tömeg üldözése elől.

„Öregek és fiatalok.“ Ezen a címen egy jeles magyar író (Lőrinczy György) az alábbi megállapításokat teszi: „Csak eltorzult korszellelem vindikálhatja akár az ifjúság akár az öregség számára az alkotás jogát és képességét. Az alkotó erő nem függ sem az ifjúságtól sem az öregségtől. Ha egyáltalán különbséget tehetünk, az a különbség csak annyi lehet, hogy az ifjúság alkotásában az érzelmek, az öregségében a gondolatok igazsága és szépsége a fő-

hatóerő. De az előfeltétel lényege, vagyis az alkotó erő mindenkinél ugyanaz: a hivatottság ihlete vagyis a tehetség. A tehetségtelen művész hiába fiatal és a tehetséges soha sem öreg. Ez a törvény szabályozza a legnagyobb művészetet: az életművészetet.“

„Az ifjú lelkesedésre, tett- és akaratere, hitre és energiára, vagyis általában az ifjú aktivitásra épp oly szüksége van a világnak, mint arra a kritikai megfontolásra, mely minden eshetőséget a lelkiismeret mérlegére vet, mielőtt döntő elhatározásra jut. Arra az objektív életbölcseésre, amit az emberi lélekben csakis a tapasztalat teremthet meg az idő kedvezésével. Amely nem épít légvárakat s nem romokon vagy élőhalott árnyékokon akar új életet teremteni“.

„Az ifjúság tetterejének a hevét az öregkor nyugodt megfontoltsága fékezi és a tapasztaltság kipótolja a tapasztalatlanság hézagait. Ha nem így volna, akkor az emberiségnek soha sem volna nyugodalma, sohase élhetne normális életet, hanem örökös lázongásban, a forradalom örökös zűrzavarában és izgalmában pusztítaná még örökségét is, ahelyett, hogy azt a jövő számára gyarapítaná, ami hivatása, a végső, vagy talán egyetlen célja volna“.

A Vatikán és a Kvirinál. Ugy látszik, hogy az az összhang, melyet az új pápai állam megteremtése szült a pápa és az olasz király között, mely a lateráni szerződésben jutott volt kifejezésre, hamar felborult. Az egész országban a fascista mintára megindult kath. szervezkedésről mindinkább bebizonyult, hogy fascista-ellenes tendenciája van. Ezért az olasz kormány több alkalommal felhívta a Vatikán figyelmét arra, hogy ez a mozgalom a lateráni szerződés megszegése és kérte annak a betiltását; mert, amint Mussolini kifejezte, az olasz államot, bár ékesíti a kath. vallás, de Olaszország mégis első sorban fascista állam. De a Vatikán csak abban az esetben volt hajlandó a kath. szervezkedést megszüntetni, ha a kormány a teljes vallásszabadságról szóló 1923. évi törvényt megszünteti. Ezért a pápai és az olasz állam között a diplomáciai kapcsolat szünetel, sőt heves összeütközések voltak a katolikus szervezetek és fascisták között, amiért a kormány a kath. ifjúsági szervezeteket rendeletileg betiltotta.

Gyászhir. *Özv. nagyfalusi Fekete Gáborné sz. Fótosi Balogh Anna*, május 27-én, életének 78-ik, özvegységének 14-ik évében, visszaadta lelkét Teremtőjének. Néhai nagynevű főgondnokunknak volt hozzá mindenkben méltó felesége, aki nem üres külsőségekkel, hanem áldott jó lelkével, gyöngéd szivjósággal és nemes egyszerűségével építette az ő házat. Özvegysége utolsó éveit Désen, jó leányánál töltötte, ahol utólérte a halál. Földi maradványait Kolozsvárra szállították, ahol férje mellé helyezték örök nyugalomra. Két leánya és fia, dr. Fekete Sándor sepsiszentgyörgyi orvos mellett, számos unoka és dédunoka áldja emlékezetét.

Nyilvános nyugtázás

Nyilvános nyugtázás a Keresztény Magvetőre az utóbbi nyugtázás óta történt előfizetéséről:

Ürmösi Károly (1931) 200, Székely Sándor (1930) 300, Dr. Bernáth Ágoston (1930 részlet) 250, (1931) 250, Székelykereszturi Főgimnáziumi Könyvtár (1931) 300, Bartha Miklós (1929—30) 600, Ébert András (1931) 300, Dr. Borsai Áron (1931) 300, Deák Ferenc (1930) 300 leu.

Tisztelettel kérem a hátralékok és az előfizetések befizetését.

Kolozsvárt, 1931. június hó 1.

Hadházy Sándor,
pénztárnok.

